

I S S N 1 3 9 2 - 7 3 7 X

Archivum Lithuanicum 18

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO
VILNIAUS UNIVERSITETAS
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

ARCHIVUM *Lithuanicum* 18

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIUS 2016

Redaktorių kolegija / Editorial Board:

PROF. HABIL. DR. *Giedrius Subačius* (filologija / philology),
(vyriausiasis redaktorius / editor),

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO,
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Birutė Triškaitė* (filologija / philology),
(vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja / associate editor),

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

HABIL. DR. *Ona Aleknavičienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Roma Bončkutė* (filologija / philology),
KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

PROF. DR. *Pietro U. Dini* (kalbotyra / linguistics),
UNIVERSITÀ DI PISA

PROF. HABIL. DR. *Jolanta Gelumbeckaitė* (kalbotyra / linguistics),
JOHANN WOLFGANG GOETHE-UNIVERSITÄT FRANKFURT AM MAIN

DR. *Reda Griškaitė* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DOC. DR. *Birutė Kabašinskaitė* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Bronius Maskuliūnas* (filologija / philology),
ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS

DOC. DR. *Jurgis Pakerys* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Rūta Petrauskaitė* (filologija / philology),
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS, KAUNAS

HABIL. DR. *Christiane Schiller* (kalbotyra / linguistics),
HUMBOLDT-UNIVERSITÄT ZU BERLIN

PROF. DR. *William R. Schmalstieg* (kalbotyra / linguistics),
PENNSYLVANIA STATE UNIVERSITY, UNIVERSITY COLLEGE

HABIL. DR. *Darius Staliūnas* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Mindaugas Šinkūnas* (kalbotyra / linguistics),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Aurelija Tamošiūnaitė* (filologija / philology),
JOHANNES GUTENBERG-UNIVERSITÄT MAINZ

DR. *Jurgita Venckienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

Turinys (Contents)

Straipsniai (Articles)

Ona Aleknavičienė

Biblijos frazeologizmai Jokūbo Brodovskio rankraštyje

Litauische Sprichwörter und Rätsel o 9

Birutė Triškaitė, Žavinta Sidabraitė

Johannas Jacobas Quandtas tikrai mokėjo lietuviškai o 47

Philip Kraut

Jacob Grimm und die litauische Sprache –

II. *Etymologische Forschung im Deutschen Wörterbuch* o 89

Giedrius Subačius

Simono Daukanto *Istorijos žemaitiškos* (1828–1834)

rašybos lūžiai: diakritikai, geminatos, digrafai o 135

Mindaugas Šinkūnas

Kristus, Krystus, Christus, Chrystus ar *Cristus*?

Vardo rašybos raida XVI–XIX amžiaus raštuose o 185

Daiva Sinkevičiūtė

Lietuvių dvikamienių vardų trumpinių kilmės asmenvardžiai

ir jų kamienų užrašymo ypatybės Vilniaus naujųjų miestiečių

ir laiduotojų 1661–1795 metų sąrašė o 221

Reda Griškaitė

„Kasdienybės rašymas“ kaip provincijos intelektualų kūrybinės raiškos ženklas

(Šiaurių dvaro savininko Teodoro Narbuto pavyzdys) o 255

Tamara Bairašauskaitė

Bajorų žemvaldžių ekonominės ir socialinės minties trajektorijos:

rašytinis Antano Medekšos palikimas o 303

Giedrius Subačius, Pēteris Vanags

Žodis *valstybē* – Simono Daukanto pasiskolintas latvizmas o 337

Recenzijos (Reviews)

Birutė Kabašinskaitė

Recenzuojama: *Altlitauisches etymologisches Wörterbuch* 1–3, 2015 o 375

Aurelija Tamošiūnaitė

Recenzuojama: Gijsbert Rutten, Marijke J. van der Wal, *Letters as Loot. A sociolinguistic approach to seventeenth- and eighteenth-century Dutch*, 2014 o 385

Liucija Citavičiūtė

Recenzuojama: Žavinta Sidabraitė (par.),
Kūdikių prietelius. Skaitinių vadovėlis, 2015 o 397

Jolanta Gelumbeckaitė

Recenzuojama: Bettina Bock, Maria Kozińska (Hrsg.),
Schleichers Erben. 200 Jahre Forschung zum Baltischen und Slawischen, 2014 o 405

Alma Braziūnienė

Recenzuojama: Roma Bončkutė (par.), *Vaclovo Biržiškos ir Petro Joniko susirašinėjimas (1948–1955)*, 2015 o 413

Akvilė Grigoravičiūtė

Recenzuojama: Francesco Zamblera, *Jidiš kalbos žodynelis*, 2015 o 421

Roma Bončkutė

Recenzuojama: Domas Kaunas, Audronė Matijošienė,
Vilija Gerulaitienė (par.), *Mažosios Lietuvos lietuviai Kanadoje. Išėjimo Jurgio Kavolio 1891–1940 metų dokumentinis paveldas*, 2015 o 425

Paulius V. Subačius

Recenzuojama: Darius Staliūnas (sud.),
Lietuvos erdvinės sampratos ilgajame XIX šimtmetyje, 2015 o 433

Nijolė Strakauskaitė

Recenzuojama: Vasilijus Safronovas, *Nacionalinių erdvių konstravimas daugiakultūriame regione: Prūsijos Lietuvos atvejis*, 2015 o 443

Diskusijos, apžvalgos, pastabos (Discussions, Surveys, Notes)

Ernesta Kazakėnaitė

Glaustai apie pirmosios Biblijos latvių kalba vertimo istoriją o 451

Ona Aleknavičienė

Gotfrydai Ostermejeriui – 300 metų o 469

Daiva Kardelytė-Grinevičienė, Dalia Kiseliūnaitė

Tarptautinė konferencija, skirta Georgo Wenkerio sakinių vertimams į užsienio kalbas o 479

Regina Venckutė

In memoriam: Algirdas Sabaliauskas (1929–2016) o 483

Giedrius Subačius

University of Illinois at Chicago
Lietuvos istorijos institutas, Vilnius

Pēteris Vanags

Stockholms universitet
Latvijas Universitāte, Rīga

Žodis *valstybė* – Simono Daukanto pasiskolintas latvizmas¹

Šiandien labai dažnas žodis *valstybė* 'organizuota politinė bendruomenė, šalis'. Tiesiog *valstybė* reiškė 'valstybė'. 1997 metais išleistas *Dažninis dabartinės lietuvių rašomosios kalbos žodynas* žodį *valstybė* pagal dažnumą fiksuoja kaip 61-ą lietuvių kalbos žodį. Po *Lietuva, darbas, žmogus, metai, teisė, dokumentas, laikas, diena* žodis *valstybė* yra 9-as pagal dažnumą daiktavardis². O *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynė*³ iš maždaug 140 mln. žodžių ir formų pavartojimų vien *valstybės* vienaskaitos vardininkas randamas per 20 000 kartų, nekalbant jau apie kitus linksnius ir gausius vedinius.

Žodžio *valstybė* atsiradimas lietuvių kalboje dabar siejamas su Simono Daukanto vardu (1793–1864). Daukanto tekstuose jis atsirado anksčiausiai. Šiame straipsnyje rekonstruojame *valstybės* patekimo į lietuvių kalbą istoriją: pasiskolinimą iš latvių kalbos ir įsigalėjimą XX amžiaus pradžioje.

1. ŽODŽIO *VALSTYBĖ* ISTORIOGRAFIJA. 1997 metais išleidus *LKŽ* 18-ąjį tomą su žodžiais *Vali–Vėsus* pasidarė labai akivaizdu, kad pirmasis lietuvių kalbos tekstuose žodį *valstybė* ėmė vartoti Daukantas (po jo pavartojo Motiejus Valančius, ir tik vėliau jis išplito XX amžiaus pirmosios pusės raštuose; detalesnę analizę žr. toliau, 7). Tačiau prieš 1997-uosius tokio aiškumo galėjo nebūti. Pavyzdžiui, istorikas Saulius Pivoras, 1993 metais analizuodamas Daukanto *valstybės* sampratą, rašė:

Taip pat daugiareikšmiškai Daukantas vartoja ir žodį „ūkė“, priešindamas jį „valstybei“. Apskritai „valstybės“ Daukantas vengia ir stengiasi išsiversti su „svietu“ ir „ūke“⁴.

1 Nuoširdžiai dėkojame dr. Rimantui Mikniui už konsultavimą, teksto skaitymą ir pastabas.

2 Grumadienė, Žilinskienė 1997, 3.

3 www.tekstynas.vdu.lt/tekstynas

4 Pivoras 1993, 83.

Pasakymas „'valstybės' Daukantas vengia“ suponuoja žodį *valstybė* buvus paplitusį, tik Daukanto nemėgtą. Tačiau iki Daukanto lietuviškuose tekstuose jis iš viso nebuvo pažįstamas.

2013 metais politologas istorikas Justinas Dementavičius straipsnyje „Ištariame *valstybė*“⁵ rašė: „[Daukantas] pats į lietuvišką politinį mąstymą įvedė naujus politijos apibrėžimo terminus – *valstybė* ir *ūkė*“⁶. Be abejo, taip. Tik sunku būtų nemetaforiškai priimti kitą Dementavičiaus teiginį – kad Daukantas mokė lietuvius tarti tą žodį: „Nėra abejonių, kad būtent jis [Daukantas] lietuvius pradėjo pratinti tarti žodį *valstybė*“⁷. *Valstybė* jis tik nedažnai užrašydavo – apie mokymą ištarti duomenų neturime.

2015-aisiais Dementavičius išleido ir monografiją *Tarp ūkininko ir piliečio: modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija*, kur dar plačiau gilinosi į Daukanto žodžio *valstybė* istoriją⁸. Dementavičius dažnai painiojo žodžius ir žodžio reikšmes su sąvokomis, pavyzdžiui, teigė: „Daukanto raštuose pirmą kartą užfiksuota sąvoka *valstybė*“⁹. Pirmą kartą užfiksuotas žodis, bet ne sąvoka. Žodžio *valstybė* reikšmės iš pradžių, kaip parodysime toliau, nebuvo visiškai nusistojusios – pats Daukantas žodį *valstybė* galėjo pavartoti ne viena reikšme. Tad negalima sakyti, kad atsirado sąvoka – minties, mąstymo, suvokimo elementas. Sąvoka turėjo egzistuoti ir anksčiau, bet Daukanto įvestas naujas žodis jai pavadinti.

Ir pats Dementavičius pastebėjo, kad

[t]ik paskutiniame sudarytame veikale, *Didžiąjame lenkų-lietuvių kalbos žodyne, valstybe* suprantama kaip *państwo* ir yra sąvoka, kuri vartojama jau nebandant rasti sinonimų, t. y. kaip savarankiškai apibrėžianti politiją¹⁰.

Iš tiesų, Daukantui pačiam buvo labiau nusistojusi žodžio *valstybė* reikšmė 'organizuota politinė bendruomenė, šalis' (tiesiog 'valstybė'), tad ir suvokti tą žodį ėmė vienareikšmiškiau, jis aiškiau jo mąstyme ėmė ir sietis su 'valstybės' sąvoka. Tik neaišku, kodėl Dementavičius Daukanto *Didįjį lenkų-lietuvių kalbų žodyną* (toliau – *DLL*, 1850–1855) laiko *paskutiniu sudarytu* Daukanto veikalu – ir jo *Pasakojimas* (toliau – *DaP*, 1850–1854¹¹) rengtas panašiu laiku (apie ir po 1850), o žodynas sudarytas *nebuvo*, spėti parengti tik apie du jo trečdaliai.

Be kita ko, Dementavičius gana dirbtinai supriešino Daukanto naujadarą *ūkė* 'valstybė' ir *valstybė* 'valstybė':

valstybės sąvoka apibūdinama kaip galios raiška tam tikroje teritorijoje ir yra supriešinama su natūralia visuomenės (Daukanto veikaluose – *ūkės*) būkle, kur nėra aiškaus galios centro¹².

Iš tiesų problema galimà apibrėžti paprasčiau. Daukantas bus ieškojęs sinonimų reikalingam hiperonimui nusakyti: *valstybė, ūkė, valdysta* (gal net *viešpatybė*) jam buvo

5 Dementavičius 2013.

6 Dementavičius 2013, 252.

7 Dementavičius 2013, 245.

8 Dementavičius 2015, 65–70.

9 Dementavičius 2015, 65.

10 Dementavičius 2015, 65, išn. 62.

11 Plg. Bončkutė 2004, 40.

12 Dementavičius 2015, 67.

hiperonimai šalia hiponimų *rykė, karalystė* (gal kartais ir ta pati *viešpatybė*), subordinuotų pirmiesiems. Daukantas labai dažnai vartojo *ūkę* ir retai *valstybę* visų pirma todėl, kad *ūkė* buvo jam įprastas (patikęs?) naujadaras, o *valstybė* – naujai įsivestas, neįprastas žodis. Daukantas išbandė nemažai sinonimų, bet tai nereiškia, kad juos stengėsi supriešinti.

Lingvistų tekstuose žodis *valstybė* irgi minėtas. *Lietuvių kalbos žodyno (LKŽ)* pradininkas Kazimieras Būga bus taip pat žinojęs, kad *valstybė* pasirodė kaip tik Daukanto tekstuose. Štai rašydamas papildymus Aleksandro G. Preobraženskio rusų kalbos etimologiniam žodynui, išleistam 1910–1916¹³, greta latviško *valstība* ‘государство’ (pagal Jānī Endzelinā) Būga citavo žodį *valstybė* iš Daukanto tekstų: „(лит. *valstybė*, *walstibe* Daukantas Žod. 13 п. c. *ditio*, Prasma 27 ‘regnum’, *rubežei walstibęs* Daukantas Žod. 17 п. c. *fines regni*“¹⁴ (čia ir toliau citatose žodžiai pušjuodžiu šriftu išskirti mūsų – G. S. ir P. V.). Taigi Būga buvo radęs *valstybę* ankstyvuosiuose Daukanto spaudiniuose: 1837 metų *Prasmoje (DaPras)* ir 1838 metų *Zodrodyje (DaZdr)*.

Kiek anksčiau, 1907 metais, Būga buvo mėginęs svarstyti žodžių *valstybė, valstija, viešpatija* vartoseną ir darybą:

valstybė : *valstijà*. *Valstijà*, man rodos, greičiausia reikš ‘штаты, valsčių sąjungą’. *Valstybė* kaip ir latvių žodis *valstība*, gali reikšti ‘государство’, ‘das Reich, der Staat’, nors ir šiam žodžiui nepriešinga būtų prasmė ir ‘штаты’, plg. ponybė = ponijà, vyrybė = vyrijà. ‘Государство’, ‘państwo’ geriausia vadinti *viešpatijà*, nėsa *viešpats* – ‘государь’, ‘valdonas’¹⁵.

Vadinasi, Būga žinojo, kad žodis *valstybė* gali reikšti ‘valstybę, государство’, bet geriau siūlė vartoti *viešpatijà*, nes *viešpats* – ‘государь’, ‘valdonas’.

Tačiau ir vėliau ne visi kalbininkai siejo *valstybę* su Daukanto vardu. Ne vieną kartą apie *valstybę* rašė Pranas Skardžius. Žodžio atsiradimą jis buvo linkęs skirti Jonui Jablonskiui, laikė jį Jablonskio naujadaru. Bene plačiausiai samprotavo 1952 metų balandžio 24 dienos *Dirvoje*:

nepriklausomoj Lietuvoj oficialiu terminu visuotinai jau buvo vartojama *valstybė*. Kilmio šis žodis yra vėlyvas naujadaras, rodos, J. Jablonskio sudarytas nusižiūrėjus į latvių *valstyba* (užuot y patys latviai rašo i su brūkšneliu) ‘State; district’; dėl priesagų plg. liet. *lygyba, piktyba* ir *lygybė, piktybė*. Tam tikrais atvejais su šia priesaga [-y**bė**] dar gali būti sudaroma daiktavardžių ir iš daiktavardžių, pvz.: *draugybė* ‘draugystė’, *kiaulybė* ‘kiaulystė’, *ponybė* ‘poniškumas, didybė’ (ir ‘ponai, ponija’), *šunybė* ‘šuniškas darbas’ ir kt. Taigi *valstybė* sudaryta iš *valstis* [tai Skardžiaus rekonstruojamas esą senas lietuviškas žodis *valstis* reikšme ‘valstybė’, kaip kad ir latvių *valsts* ‘valstybė’], pirmiausia turėtų reikšti ‘valstiškumas, state-hood’; latvių *valstība* iš tikrųjų šalia ‘state’ dar reiškia ir ‘tikra, teisėta tvarka’¹⁶.

13 Преображенский 1910–1916.

14 Būga 1959 [po 1910–1916], 666.

15 Būga 1958, 113.

16 Skardžius 1999, 855.

1955 metų balandžio 30 dienos *Drauge* Skardžius taip pat pastebėjo, kad

pirmasis [Jonas Jablonskis] pvz. į bendrinės kalbos vartoseną yra įvedęs gana daug vykusių naujadarų arba gražių gyvosios žmonių kalbos darinių. Tokie šiandien plačiai visų vartojami žodžiai kaip *bendradarbis*, *būdvardis*, *daiktavardis*, *įvardis*, *nepriklausomybė*, *pažanga*, *pieštukas*, *sostinė*, *teisininkas*, *teismas*, *uždavinys*, *valstybė* ir kt. yra jo vieno nuopelnas¹⁷.

Kitais atvejais Jablonskio Skardžius neminėdavo, tačiau jam nuolat kliuvo *valstybės* daryba. Štai 1934 metais žurnale *Teisė* (nr. 25) Skardžius gynė Kazio Šamajausko užsipultą *valstybę* tokiais argumentais:

Mano nuomone, dėl galėjimo gali pasilikti nekeista ir *valstybė*: viena, dabar mes esame ją įpratę vartoti ir todėl ji mums yra lietuviška, artima; [...] trečia, nors ir apyreičiai su priesaga *-ybė* gal būti sudaromi ir daiktavardžiai iš daiktavardžių (pav., *karalybė* 'karalystė', *ponybė* 'ponija, ponai'). Bet jeigu vis dėlto norėtume vengti *valstybės*, tai jos vietoje galėtume vartoti žilos senovės veldinį *valstis*, *-ies* (iš *vald-tis*, plg. *mirtis*) = latvių *valsts* 'valstybė, Reich, Staat', sen. slavų *vlast* (iš *volst*; iš to rus. *volost*). Tas žodis ir savo forma, ir reikšme, ir praeitimi geriausiai tinka dirbtinei *valstybei* pakeisti¹⁸.

1960 metais *Gimtosios kalbos* „Klausimų kraitelėje“ jis vėl rašė:

dabartinė visuotinai įsigalėjusi *valstybė* irgi yra nesenas, pagal latvių kalbos atitikmenį sudarytas naujadaras, kurio vietoje būtų kur kas geriau tikusi senovinė **valstis*, *-iēs*, (latvių *vāsts* 'Reich, Staat' [...]). Mes šios senos ir būdingos **valsties* savo laiku nesugebėjome atgaivinti, ir dabar jau turime tenkintis nors ir ne visai tinkama, bet jau plačiai įpiliatėjusia *valstybe*¹⁹.

Skardžius, kaip darybos specialistas, nuolat pabrėžė netipišką žodžio *valstybė* sudarymą, bet sykiu pakartotinai šį savitą darinį teisino: „esame ją [*valstybę*] įpratę vartoti ir todėl ji mums yra lietuviška“, „dabar jau turime tenkintis nors ir ne visai tinkama [...] *valstybe*“. Jei jau Skardžius manė esą Jablonskis buvo sudaręs *valstybę*, tai ėmėsi ją ginti.

Taigi *valstybė* sieta ne tik su Daukanto, bet ir su Jablonskio vardu.

Iš lietuvių kalbos žodžių darybos perspektyvos *valstybės* daryba iš tiesų netipiška. Viena, nedaug daiktavardinių daiktavardžių sudaromi su priesaga *-ybė*, antra, *valstybės* pamatinis žodis *valsčius* (ar *valstis*) nepaaiškina darybinės *valstybės* reikšmės 'organizuota politinė bendruomenė, šalis', tai nėra nei 'valsčių visuma', nei 'buvimo valsčiumi ypatybė', 'valstiškumas' ar pan. Skardžiaus minėti daiktavardiniai daiktavardžiai *karalybė* 'karalystė', *ponybė* 'ponija, ponai', viena, yra visai neaktyvaus darybos tipo, antra, gali turėti pejoratyvinę reikšmę (plg. *LKŽe ponybė* pavyzdžius:

¹⁷ Skardžius 1998b, 662–663.

¹⁹ Skardžius 1998a, 812.

¹⁸ Skardžius 1997, 177.

Sukėlė jie šiur tur maištą prieš ponybę [...]; Atvažiavo su lengva mašinele i išlipo visa ponybę [...]). Neigiama konotacija netiktų neutraliam terminui.

Matyt, dėl tokios neįprastos darybos *valstybė* stebėtinai apeita aprašant lietuvių kalbos priesagos *-ybė* vedinius akademinėje *Lietuvių kalbos gramatikoje (LKG)*. *Valstybė* – atskirai nepaminėtas darinys, nepatekęs tarp daugelio aprašytų tipišku darinų pavyzdžių²⁰. Tai gali atrodyti keista, prisiminus, kad *valstybė* yra 9-as pagal dažnumą lietuvių kalbos daiktavardis.

Taip pat *valstybės* analizės išvengta fundamentaliose Sauliaus Ambrazo daiktavardžių darybos studijose²¹. Antroje knygoje jis aprašė *-ybė* daiktavardinius vedinius (pvz.: *draugybė, maldybė, valdonybė*), tačiau *valstybės* neminėjo²². Tai tarsi netiesiogiai patvirtina, kad jeigu *valstybę* bandysime interpretuoti kaip lietuvišką žodį, ir toliau susidursime su nepaaiškinama jo daryba.

Tiesa, lietuvių kalbos etimologiniuose žodynuose *valstybė* laikoma lietuvių kalbos žodžiu, lietuvišku dariniu. Štai Ernstas Fraenkelis 1965 metais *valstybę* įtraukė į žodžio *valščius* (ir *valstis*) straipsnį, suponuodamas jų darybinį ryšį²³. Naujaisime Wojcecho Smoczyńskiego žodyne (2016) etimologizuojamas *valščius* ir jo variantas *valstis* kaip skolinys iš senosios rusų kalbos *volostĭ* (rus. *vólostʹ*, brus. *vóloscʹ*), o *valstybė* nurodoma kaip jų vedinys²⁴.

Šiuo straipsniu parodysime, kad žodis *valstybė* nėra vedinys iš lietuviško (skolinio) *valsčius* (*valstis*), bet kad tai latviškas žodis, Daukanto įkeltas į savo raštus, kad *valstybė* yra lietuvių kalbos latvizmas (latvybė, leticizmas, skolinys iš latvių kalbos), vėliau prikeltas ir įdiegtas 1905-aisiais – revoliucijos Rusijoje metais.

Latvizmu *valstybės* iki šiol nelaikė ne tik minėti etimologinių žodynų autoriai, bet ir lietuvių kalbos latvizmų tyrėjai. Štai į 1931 metų straipsnį apie Daukanto latvybes Fraenkelis *valstybės* neįtraukė²⁵. Alfonso Kalniaus *Simano Daukanto raštų žodyne* 1937 metais *valstybė* neregistruota nei naujadarų (darinių), nei latvizmų skyriuje²⁶. Ir Algirdo Sabaliausko 1966 metais paskelbtame latvizmų sąrašė *valstybės* nėra²⁷. Vilniaus universiteto *Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazėje* (suskaitmenintoje kartotekoje) *valstybė* neminama²⁸.

2. PIRMASIS VALSTYBĖS PAVARTOJIMAS. Žodžio *valstybė* ankstyviausiam savo rankraštyje *Darbai senųjų žemaičių ir lietuvių* (1822) Daukantas dar nevartojo. Tiesa, kaip pastebėjo Dementavičius²⁹, Birutės Vanagienės parengtuose ir 1976 metais paskelbtuose *Darbuose*³⁰ vieną kartą *valstibe* buvo įrašyta, bet ne kaip lietuviškas, o kaip heruliškas „Tėve mūsų“ elementas. Iš dviejų išlikusių Daukanto *Darbų* nuorašų

20 LKG I 302, 307–310, 313, 416.

21 Ambrazas 1993; Ambrazas 2000.

22 Ambrazas 2000, 14.

23 Fraenkel 1965, 1192.

24 Smoczyński 2016, 718.

25 Fraenkel 1931, 52–63.

26 Kalnius 1937, 122–146, 151–158.

27 Sabaliauskas 1966, 105.

28 www.etimologija.balt nexus.lt (tikrinta 2016 08 01).

29 Dementavičius 2013, 251.

30 Daukantas 1976, 54.

93

Najpoci ira obozavista Tiewe onusa, kalbu tu Erulu
 kiwiji apyugiwenā Meklemburgijie; tas Tiewe musa
 xoda iwq wrysy Erule kalbiuq Letuwyska, kiwiri Tiewe
 musa diēt pastyjsornyma tur teiibes ire pry-
 tyjpuu su wryomis kalbomis Letuwos kalbos iwant
 patsai skajitios galietom manisty. (g).

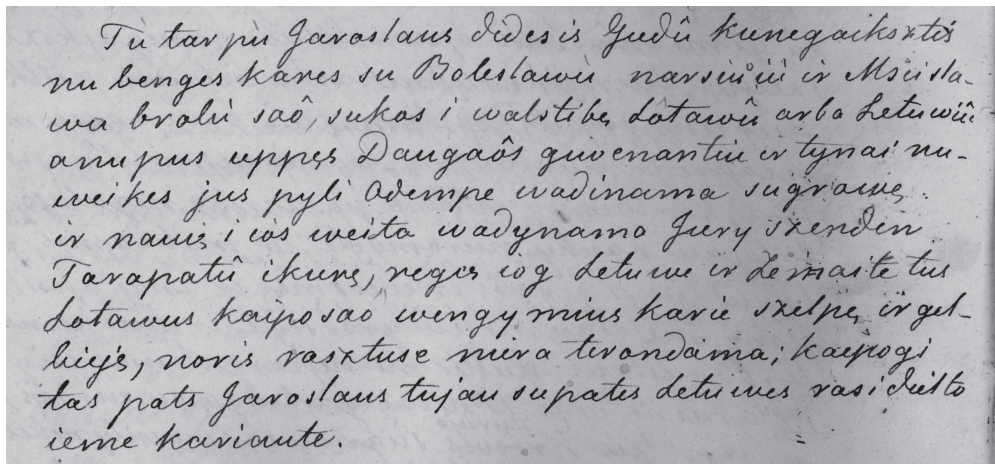
Suligintās Tiewe musu Erulu su Tiewe musu
 Letuwii, Prusu, Letu arba Satuwii er Ziamaitiu,
 Erulu Tawes mus, kas tu es Ekshān Debesis.
 Letu arba Satuwii Tawes muksu, kas tu efi Debbefis.
 Prusu... Tawes mowson kas thou aesseaen Den-
 gon.

Ziam: er Letuw. Tiewy musa, kursai esi Danguse.
 Erulu... Schwetiti. Tows waarwe.
 Letu arba Satuwii Swetiti lej tohp Taws wahros.
 Prusu... Swintānta wint Tais Emmens.
 Zia: er Letuwii Swenskes wardas tawa.
 Erulu... Einok mums taws walstibe.
 Satuwii... Lej mahkaks mums tawa Wahlsti-
 ba.

Prusu Pergeis tawis Lacioms.
 Zia er Letuwii Ateik karaliste tawa.
 Erulu... Taws praute busha.
 Satuwii... Taws sprakts lej notek.
 Prusu Tappes praures.
 Zia: arba Letu: Buk wate tawa.
 Erulu... Ekshān Debbes ta wuwan sum-
 mes.

Satuwii... Kā Debbefis, tā anđjan wint Lemmes.
 Prusu... Auduseis unna semei, lej an dangon.
 Zia: er Letu... Maip dangou tep er ont Ziames. Cou-
 (g) Selewel mat oka na dawms. Litews: narod i ruwis
 tek u Erulami li. 47.

1 pav. DAR 23: nuorašo įvairių kalbų „Tėve mūsų“; heruliškasis walstibe (18 e.) ir latviškasis Wahlstiba (19–20 e.) atitiko žemaičių ir lietuvių kalbos karaliste (12 e. iš a.); VUB RS: f. 1 – D 66

2 pav. IZ 53v: pirmą kartą lietuviškame tekste pavartotas žodis *valstybė* – *i walstibę Lotawū* (3 e.); LLTIB: f. 1 – SD 2

(1. *Darbay senuju Lituwiiu yr Zemaycziu*, 1822, toliau – DARB; 2. *Darus Letuwiu er Ziamaitiu*, 1833, toliau – DAR) tik antrajame DAR tie heruliški poteriai tecituojami (žr. 1 pav.)

Bene pirmą kartą žodį *valstybė* jau kaip lietuviško teksto elementą Daukantas pavartojo vėlesniame savo rankraštyje *Istorija žemaitiška (ISTORYJE ZEMAYTYSZKA*, toliau – IZ; apie 1828–1834 rašytas Rygoje³¹). (*Istorijos žemaitiškos* žodžio *valstybė* pavyzdžių Būga necitavo; taip pat nė į LKŽ kartoteką IZ pavyzdžių nepateko³².) Rankraštis didžiulis, turintis net 553 lapus, tad apie 1100 puslapių. Tačiau per visą šį rankraštį žodį *valstybė* pavyko rasti tik 6 kartus; krinta į akis, kad žodžio vartojimas sukoncentruotas maždaug vienoje rankraščio vietoje – l. 53v–79v (27 lapuose = 53 puslapiuose).

Pats pirmasis atvejis atrodo svarbiausias, nes nuo jo prasideda *valstybės* atėjimo į lietuvių kalbą istorija. Štai toji IZ vieta (l. 53v; žr. 2 pav.) (čia ir toliau cituojamas tik pirminio IZ teksto sluoksniu, bet ne vėlesni taisymai pieštuku ar rašalu):

1) Tu tarpu Jaroslau didesis Gudū kunegaiksztis || nubenges kares su Boleslawu narsiūiū ir Mscisla-||wa broliū saō sukos i **walstibę** Lotawū arba Letuwiū || anupus uppęs Daugaōs giwenantiu ir tynai nu-||weikes jus pyli Odempe wadinama sugrowę || ir nauiē i ios weita wadynama Jury szenden || Tarapatū ikurę, reges iog Letuwe ir Zemaite tus || Lotawus kaipo saō wengymius karie szelpę ir gel-||bieję, noris rasztuse niera terondama; kaipogi || tas pats Jaroslau tujau su pates Letuwes rasi dielto ieme kariaute (IZ 53v).

³¹ Plačiau apie IZ datavimą žr. Subačius 2015, 170–172.

³² Nuoširdžiai dėkojame dr. Ritai Šepetytei-Petrokienei, sutikrūnusiai LKŽ kartotekos pavyzdžius.

<i>Polskié.</i>	— —	Oycze nasz, który's jst w Niebiesiech;	Przyjdź Królestwo Twoje;
<i>Herulskié</i>	—	Tabes mus, kas tu es eekschan Debbes's;	Enak mums Tows Valstibe;
		Tabes mus, kas tu es eekschan Debbes;	Enach mums Tows Valstibs;
<i>Lotewskié</i>	— —	Tehvs muhsu, kas tu esi eekschan Debbessim;	Eenhk mums Tava Valstiba;
		Taws myusu, kotry essi Debessis;	Eay inok mums Towa Walsiba
		(Thawe nuson, kas ihu asse andangon;	Pergeis Twais Laeims;
<i>Pruskié</i>	— —	Thawe nouson, kas thou aesse aendengon;	Pareysej noumans Twayja Rreny;
		(Nos-en thewes, cur tu es Delbes;	Penag mynys Thowe Mystlalsibe;
<i>Litewskié i Zmudzkié.</i>		Tieve musu, kursa esi Danguse;	Ateyk Karaliste Tava;
<i>Luzackié</i>	— —	Woschzi rusch, kers sy nu Nebu;	Psiszknam Kralostwo Twojo;
		Vosz nasz, kensz sy na Nebobu;	Pushish knam Krailestwo Twojo;

3 pav. Lelewel 1808, 48: įklija po p. 48; plg. heruliškus (2–3 e.)
ir latviškus (4–5 e.) pavyzdžius;
VUB: 24/Le165

Daukantas šioje pastraipoje kalbėjo apie pirmąją XI amžiaus pusę, minėjo latvių (arba lietuvių) valstybę (anapus Dauguvos upės), Maskvos didįjį kunigaikštį Jaroslava, ją nukariavusį, sugriovusį pilį Odempę, jos vietoje pastačiusį pilį – Tartu (*Jury, Tarapatū*). Toliau aiškino, kad lietuviai ir žemaičiai (tad, Daukanto supratimu, *kiti* lietuviai, nes latviai jam irgi buvo lietuviai) latviams turėję gelbėti, ir dėl to Jaroslavas turėjęs su pačiais lietuviais imti kariauti, nors apie tai šaltiniuose nesą parašyta.

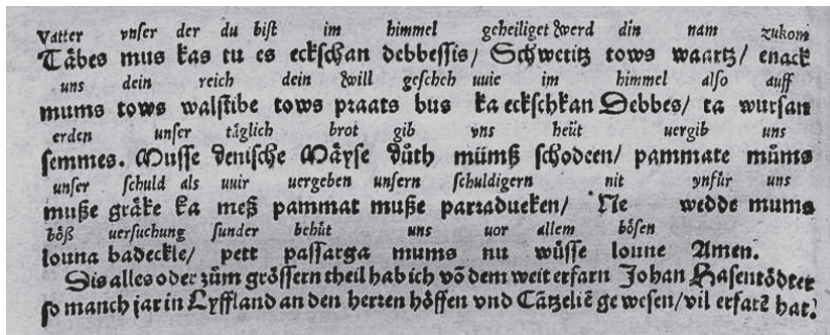
Šią vietą Daukantas panašiai buvo užrašęs jau anksčiau minėtuose *Darbuose* (dar Vilniuje), vadinasi, toji pastraipa į *IZ* buvo perkelta iš ankstesnio *Darbų* veikalo. Tačiau *IZ* ji pagedaguota (*Darbuose* buvęs dar kitas, anksčiau Daukanto mėgtas žodis *valdysta*, *IZ* pakeistas *valstybe*):

Jaroslaus dydis Kunegaiksztis Goudu || nubenges Kares su Bałesławu dydžiou || iu
Karaliu Lanku ir su Mstisławu || broļu sawa; atsysuka i **waldista** Le=|| tiu arba Łatwiu
Kurius paweikys py-|| li Odempe iszwerty, ir i ios wyita || idant Lietius sawa waldzio
onturietum || pyli wadynama Jurgew szenden || Derpt iszstaty. Reges iog Letuwe
yr || Ziamaites tus Letus Kaipos sawa || wyngimius turieiy Karie szelpty, || norys
raszta to nemynawo (*DARB* 202–203).

Jaroslaus dydis Kunegaiksztis Gudu, nuben-|| ges kares su Bolesławu dydiouju kara-
liu Len-|| ku er su Mstisławu broļu sawa; atsysuka i || **waldista** Letiu arba Latwiu,
kurius pawey-|| kys pyli Odempe eszwerty, er i jos wyita || idant Łatwius sawa waldio
onturietum pyli wadynama Jurguo szenden wadyn Derpt eszstaty. Reges iog Letuwe,
Ziamai-|| te tus Latwius kajpo sawa wyngymius turieiy || || karie szelpty, noris raszta
to nemynawo (*DAR* 91–92).

Tokiu būdu pirmą kartą savo ankstesnių *Darbų* žodį *waldista* Daukantas *Istorijoje žemaitiškoje* pakeitė pasiskolinta *walstibe*. Trečiame didžiajame Daukanto istorijos veikalo rankraštyje *Pasakojimas* ši pastraipa nebeišlaikyta, ta vieta perrašyta kitaip (*DaP* 50).

Kaip Daukantas nurodė *DAR*, herulišką „Tėve mūsų“ jis perėmė iš Joachimo Lelewelio 1808 metų knygos *Rzut oka na dawnosc Litewskich narodow i związki ich z*

4 pav. Münster 1550, 932: „Tève mūsų“ vokiškame leidime; latviško žodžio *valstība* forma jau parašyta aiškiai *tows walstibe* (4 e.); tokia pati forma yra lotyniškame *Cosmographios* 1550 metų leidime³³; Universitätsbibliothek Freiburg: J 4763, d.

Herulami. Ten tikrai keliomis kalbomis cituojama „Tève mūsų“ (lenkų, herulių, latvių, prūsų, lužitėnų, lietuvių) (žr. 3 pav.).

O Lelewelis savo ruožtu pasisakė, kad tą pirmąjį herulišką „Tève mūsų“ su žodžiu *Walstibe* buvo perėmęs iš Wolfgango Lazijaus knygos *De aliquot gentium migrationibus sedibus fixis, reliquiis, linguarumque, initiis (et) immutationibus ac dialectis*, p. 789 (Lazijaus knygos leidimo metų Lelewelis nenurodė).

3. LATVIŲ KALBOS *VALSTĪBA*. Žodis *walstibe* (dabartinės latvių kalbos *valstība*) užfiksuotas jau nuo pačių pirmųjų latviškų raštų, jis pavartotas maldos „Tève mūsų“ tekste, verčiant lot. *regnum* arba vok. *Reich* ‘karalystė’. Seniausi užrašymai parodo tik apytikslę žodžio formą, plg. XVI amžiaus pirmosios pusės (apie 1507–1540) vadinamuosius Gisberto poterius³⁴: *tow walfcyby* ir vadinamuosius Simono Grunau poterius: *Tholbe müftlastilbi*³⁵. Tiesa, Mato Prătorijaus veikale *De lingua Prussica* ši teksto vieta aiškesnė: *thowe Wyswalstibe*³⁶. Kituose XVI amžiaus tekstuose forma jau visai aiški, pavyzdžiui, rankraštiniuose vadinamuosiuose Bruno poteriuose: *touws wallstibfs*³⁷.

Seniausia žinoma spausdinta maldos versija yra vadinamieji Hasentöterio poteriai, kuriuos į savo geografijos aprašą *Cosmographia* įtraukė garsus autorius Sebastianas Münsteris³⁸. Pirmą kartą latviškų poterių tekstas publikuotas knygos 1550 metų vokiškame leidime, forma *tows walstibe* (žr. 4 pav.).

33 Draviņš 1952, 216.

34 Biezais 1973, 13–15.

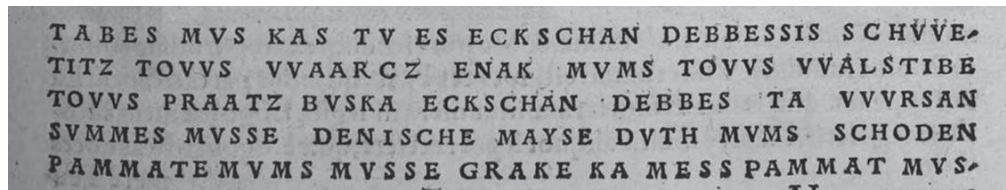
35 Arbuzovs 1920, 357–358; Draviņš 1972, 150–151. Lietuvių kalbos tyrėjas Gotfrydas Ostermejeris 1780 metais irgi buvo nurodęs latviškas formas *Walstibe*, *Wiswalstibe*, *Walstiba*, *Wiswalstiba* iš „Tève mūsų“ ir

Grunau kronikos (Ostermejeris 1996, 85–86). Už nuorodą aciū habil. dr. Onai Aleknavičienei.

36 Prătorius 1731, 554.

37 Biezais 1973, 20.

38 Draviņš 1952, 212–213.

5 pav. Lazius 1557, 787: „Tēve mūsū“ ištrauka su TOVVS VVALSTIBE (2 e.); Bayerische Staatsbibliothek München: 2 H. int. 67a.

Münsterio knyga kaip tik ir buvo 1557-aisiais išleisto Wolfgango Lazijaus veikalo *De aliquot gentium migrationibus sedibus fixis, reliquiis, linguarumque, initiis (et) immutationibus ac dialectis* p. 787–788 minėtų neva herulių poterių šaltinis. Lazijus mus dominantį latvišką žodį išspausdino kaip herulišką TOVVS VVALSTIBE (žr. 5 pav.).

Šią formą jis pakartojė ir vėlesniuose leidiniuose. Kad Lazijus perėmė latviškų poterių tekstą būtent iš Münsterio, o ne iš kurio nors kito šaltinio, jau 1858–1859 metais pakankamai argumentuotai įrodė tuometis Tartu universiteto docentas ir miesto gimnazijos mokytojas istorikas Carlas Schirrenas straipsnyje „Das Vaterunser der Heruler, als Plagiat erwiesen“³⁹. Jo nuomonę palaikė ir vėlesni tyrėjai: Leonidas Arbuzovas⁴⁰, Johanas Zēveris⁴¹, Alvilis Augstkalnis⁴².

Be pirmųjų poterių, žodis *valstība* plačiai vartotas ir kituose senuosiuose latviškuose raštuose⁴³. Jis žinomas iš seniausios spausdintos knygos *Catechismus Catholicorum* (1585 – *walstibe* 5×, *walstieb* 1×, *walstibb* 1×), *Enchiridion* (1586 – *walstibe* 8×, *walstybe* 1×), *Evangelien und Epifteln* (1587 – *walstibe* 22×, *walstybe* 8×, *walstiibe* 1×, *walstyba* 1×, *walstibes* 3×), *Undeudfche Pfsalmen* (1587 – *walstibe* 27×, *walstybe* 5×, *walstibes* 2×, *walstiban* 1×).

Nom. sg. galūnė <-a> pasitaikė tik vieną kartą, o šalia būta daugybės pavyzdžių su <-e>. Tokia pati padėtis buvo ir XVII amžiaus pradžios latvių raštuose. Tai visiškai atitinka tuometinę raštų tradiciją, kai visi trumpieji galo balsiai, nepriklausomai nuo jų kilmės – dviskiemeniuose žodžiuose dažnai, o daugiaskiemeniuose beveik visada – žymimi tik raide <-e>. Nom. sg. parašymas su raide <-a> atsirado tik vėliau, Georgo Mancelio (1593–1654) darbuose. Jis nom. sg. formą rašė tik *Wallstiba*, jau niekada su <-e>. Jo veikaluose taip pat gana plačiai šalia vedinio su *-iba* vartojamas ir trumpesnis žodis *Wallfta* arba *Wallfte*, abu galėję reikšti ‘valstybė’.

Ir toliau latvių kalbos tekstuose buvo vartojami abu žodžiai – *valsts* ir *valstība*. Glaustai žodžių vartojimo istoriją atspindi dvikalbiai žodynai. Mancelio žodyne *Lettus* (1638) randame tik trumpąjį žodį *Wallfta*, kuriuo verčiami vokiški *Königreich*⁴⁴ ir *Reich, Herrschafft*⁴⁵. Tačiau XVII amžiaus rankraštiniuose žodynuose užfiksuoti abu

39 Schirren 1859.

40 Arbuzovs 1920, 358–360.

41 Zēvers 1929, 512–513.

42 Augstkalns 1930, 309–311.

43 Visi pavyzdžiai rinkti iš tekstyno SENIE (www.korpuss.lv/senie).

44 Mancelius 1638, 105.

45 Mancelius 1638, 141.

žodžiai. Christopho Füreckerio žodyne *Lettisches und Teutsches Wörterbuch* plačiau užfiksuotas trumpesnis žodis – *Walsta, ein reich, könig reich, Walstas kohks, ein Zepfer, regir-Stab*⁴⁶; *Walsts, eine herschafft. gebihte*⁴⁷, o vedinys *valstība* cituotas tik iš poterių teksto *Taws ir tas Gohds, tew lenz, i.e. peederr ta walstiba, dir gebühret die Ehre u. das Reich Curl*.⁴⁸

Daugiau pavyzdžių su *valstība* randame Johanno Langijaus žodyno *Lettifch-deutsches Lexicon* (1685) rankraštyje: *Walftiba, ein Reich*⁴⁹, *Walftiba, eine Herrschafft, Reich*⁵⁰, *Pawef-ta Walftib' Babftthumb*⁵¹. Abu žodžiai, tiek *valsts* (*valsta, valste*), tiek *valstība* gana plačiai vartojami daugelyje XVII amžiaus antros pusės tekstų, pavyzdžiui, Heinricho Adolphi'o parengtoje Kuršo liuteronų bažnyčios parankinėje knygoje *Vermehretes Lettifches Hand=Buch* (1685)⁵².

Rašomojoje kalboje šiedu žodžiai buvo vartojami ir XVIII amžiuje. Tačiau matome ir tam tikrą jų reikšmių išsiskyrimą. Vedinys *valstība* pirmiausiai siejamas su 'valstybe' ir vartojamas junginiuose *Kehnina Walftiba, Kōnigreich*⁵³; *Debbefu Walftiba, Himmelreich*⁵⁴, o trumpesnis žodis ne tik 'valstybei', plg. *Kōnigreich, Kehnina Walfts*⁵⁵; *Keifera walfts, Kaifertum*⁵⁶; *Großfürft aller Reuffen, Leels Wirfts Wiffas Kreewu Walfts*⁵⁷, bet ir mažesniai teritoriniam vienetui žymėti, pvz.: *gebiete oder Land worüber man zu gebieten hat, Teefa, Walfts*⁵⁸; *bafnizas walfts, Kirchspiel; muifchas walfts, Gebiet das zu einem Hof gehört*⁵⁹; *Kirchspiel, bafnizas walfts*⁶⁰.

Atrodo, kad XIX amžiaus pradžioje latviškuose raštuose plačiau išsigalėjo žodis *valsts*, tačiau šalia buvo išlikęs ir *valstība*. Nors dažniausiai vartojamas junginyje *debesu valstība* 'dievo karalystė', kartais fiksuotas ir 'valstybės' reikšme.

4. DAUKANTO PASIRINKIMAS. Daukanto norą pasirinkti neva herulišką *walstibe* galėjo paskatinti kaip tik XIX amžiaus trečiąjį dešimtmetį Rygoje, kur tada Daukantas dirbo, neretai cirkuliuavęs daiktavardis *valstība* reikšme 'valstybė' Vidžemės gubernatūros parengtuose spaudiniuose. Plg. 1825 metų lapkričio 27 dieną datuoto Rusijos Senato teismo įsakymo dėl caro Aleksandro I mirties⁶¹ vertimo gen. sg. *Kreewu=Walftibas* 'Rusų valstybės' (žr. 6 pav.); taip pat 1826 metų liepos 9 dienos Vidžemės gubernatūros įsakymo dėl kelio į Rygos kapines saugojimo *Kreewu=Walftibas*⁶²; 1827 metų gegužės 27 dienos Vidžemės gubernatūros įsakymo

46 Fürecker 1997, 304.

47 Fürecker 1997, 304.

48 Fürecker 1997, 304.

49 Langius 1685, 17, 1.

50 Langius 1685, 169, 2.

51 Langius 1685, 95a, 1.

52 Adolphi 1685.

53 Elvers 1748, 189; Lange 1777, 1, 351.

54 Stender 1789, 2, 328.

55 Elvers 1748, 158.

56 Stender, 1789, 1, 346.

57 Lange 1777, 1, 254.

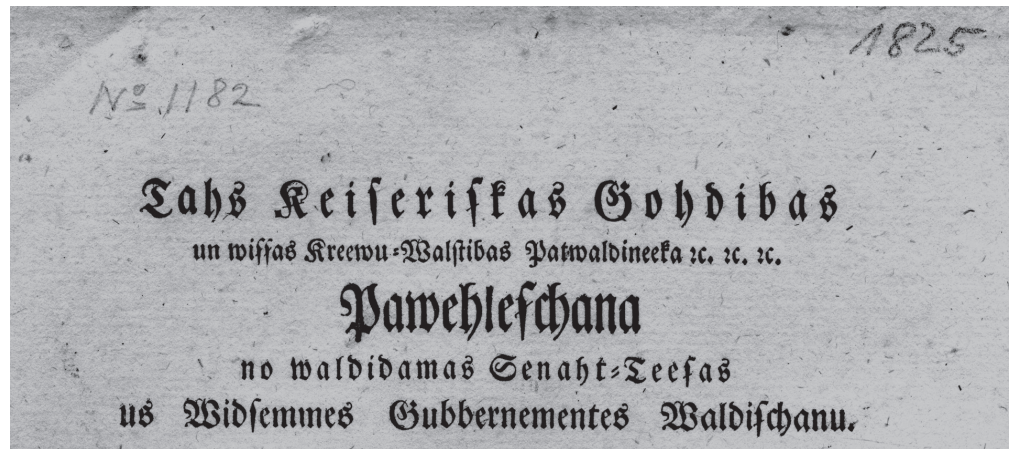
58 Elvers 1748, 158.

59 Stender 1789, 1, 346.

60 Lange 1777, 1, 344.

61 *Tahs Keiferifkas Gohdibas* 1825.

62 *Tahs Keiferifkas Gohdibas* 1826.

6 pav. 1825 metų lapkričio 27 dieną datuoto Rusijos Senato teismo įsakymo dėl caro Aleksandro I mirties vertimas su forma *Kreewu=Walstibas* (2 e.); Latvijas Nacionālā bibliotēka: 34 inv. 60982

dėl valkataujančių valstiečių *Kreewu=Walstibas*⁶³; 1829 metų rugsėjo 11 dienos Vidžemės gubernatūros įsakymo dėl valstiečių migracijos registravimo⁶⁴ *Kreewu walstibas* (žr. 7 pav.).

Matyti, kad trečiojo dešimtmečio pabaigoje, kada Daukantas kaip tik buvo pradėjęs rašyti *Istoriją žemaitišką*, Rygoje gubernatūroje latviškuose raštuose plačiai vartotas žodis *valstība* junginiui *krievu valstība* 'Rusijos valstybė' žymėti. Su tokiais raštais negalėjo nesusidurti ir gubernatūroje dirbęs Daukantas.

Skirtingai nuo problemų, kylančių bandant paaiškinti Daukanto *valstybę* lietuvių kalbos darybos priemonėmis, latviška daiktavardžio *valstība* daryba nekelia abejonių. Tai labai įprasto latvių kalbai darybos tipo priesagos *-ība* vedinys iš *valsts* 'valstybė'. Daiktavardiniai vediniai su priesaga *-ība* dažnai vartojami ir dabartinėje kalboje, plg. *amatniecība* 'amatininkystė' (: *amatnieks* 'amatininkas'), *auglība* 'vaisingumas' (: *auglis* 'vaisius'), *bērība* 'vaikystė' (: *bērns* 'vaikas'), *brālība* 'brolystė, brolija' (: *brālis* 'brolis'), *verdžība* 'vergovė' (: *vergs* 'vergas') ir kt.⁶⁵

Nors dalis šių daiktavardžių yra aiškūs naujadarai, darybos tipas žinomas ir iš senųjų raštų. Tokie vediniai užfiksuoti Mancelio raštuose – *draudzība* 'draugystė' (: *draugs* 'draugas, bičiulis'), *godība* 'didybė' (: *gods* 'garbė, pagarba'), *mantība* 'turtas, paveldas' (: *manta* 'turtas, geras'), *mūžība* 'amžinybė' (: *mūžs* 'amžius') ir *valstība* (: *valsts*)⁶⁶.

63 *Sawas Keiseriskas Gohdibas* 1827.

64 *Pawehleschana Muhfu augsta fchehlīga Keifera* 1829.

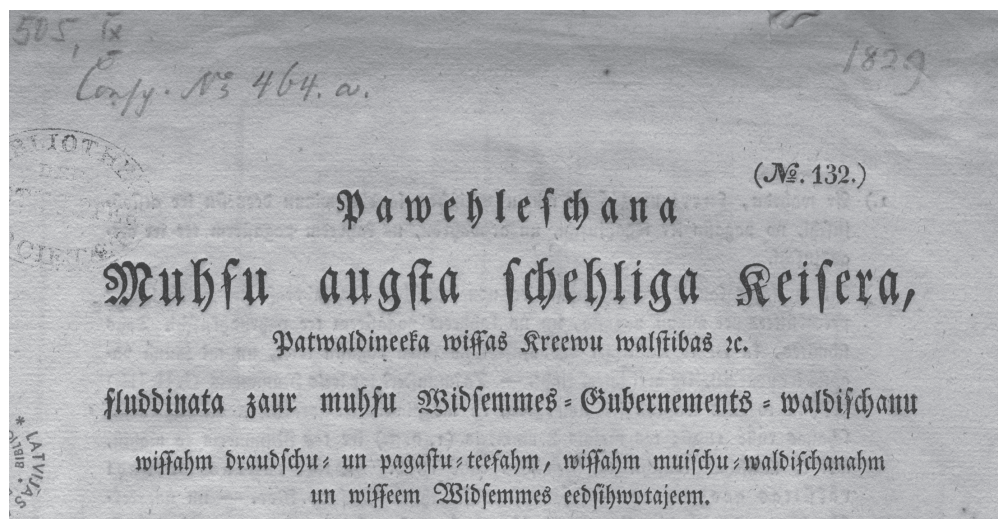
65 Plg. Endzelins 1951, 392; *Mūdienu latviešu*

literārās valodas gramatika 1959, 1, 122–124;

Latviešu valodas gramatika 2013, 230–231;

plg. ir Ambrazas 2000, 8–17.

66 Frīdenberga 2012, 7.

7 pav. 1829 metų rugsėjo 11 dieną datuoto Vidžemės gubernatūros įsakymo dėl valstiečių migracijos registravimo vertimas su forma *Kreewu walstibas* (3 e.); Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka, J. Misiņa nodaļa: Inv. 17622

Ratas užsidarė: skolindamasis herulišką Lelewelio *walstybe*, Daukantas iš tikrųjų pasiskolino latvišką žodį *walstibe*. Žodžio formą Daukantas perėmė iš Lelewelio, Lelewelis iš Lazijaus, Lazijus iš Münsterio, Münsteris iš Hasentöterio:

Hasentöteris (XVI amžiaus pirmoji pusė) → Münsteris (1550) → Lazijus (1557) → Lelewelis (1808) → Daukantas (1828–1834).

Daukantui skolinantis *valstybę* svarbūs bent keli kontekstiniai dalykai: 1) kadangi IZ pastraipos su pirmuoju *valstybės* pavartojimu Daukantas nesukūrė iš naujo, nevertė iš naujo iš kokios nors kitos kalbos, o nurašė iš savo ankstesnio veikalo, tai akivaizdu, kad *valstybė* atsirado Daukantui nutarus pakeisti savo ankstesnį naujadarą *valdystė*; 2) tokį pakeitimą pirmą kartą padarė, rašydamas ne apie kieno kito, o apie *latvių* valstybę; 3) toje pastraipoje sakė, kad lietuviai ir žemaičiai savo viengeničius latvius gelbėjo ir šelpė, nors šaltiniuose apie tai nerašoma – Daukantas pats kūrė, spėjo apie lietuvių palankumą latviams; 4) pakeista Rygoje; 5) Rygoje dirbdamas gubernatūroje matė latvius spaudiniuose vartojant žodį *walstiba* ‘valstybės’ reikšme; 6) kadangi Daukantas perėmė formą su galūnės <-e>, o ne su <-a>, tai aišku, kad jis pats manė perimantis ne savo laiko latvišką formą su <-a>, o herulišką su <-e> *walstibe*, nors tai tebuvo tipiškas senesnis latviško žodžio užrašymas.

Summa summarum visiškai aišku, kad Daukantas pasiskolino latvišką *walstibe*, pats manydamas, jog skolinasi herulišką žodį (iš Lelewelio knygos *Rzut Oka*). Vadinasi, *valstybė* yra apie 1828 metus ar kiek vėliau Daukanto įsivestas latvizmas.

5. DAUKANTO TEKSTŲ VALSTYBĖ. Likę 5 *Istorijos žemaitiškos žodžio valstybė pavartojimai*:

2) Guda wissümet gaszinamis jau onpūles Palawiu || jau paskendę numū netaikomis nebstengę apmauda || ont Lankū atgeiszte saō nelaimū ne Letuwiu sudrauste || kurij sutraukusis karejus Letuo ir Zāmaitiuse su talkū || Jacwiegū traukę i Guddu **walstibę** ir tenai iszblaszkiu-||sis Gudū pūlkus apigardas Lucka, Wlodimira ir Lewa || (Lemberg) nuterioie (*IZ* 56v).

3) Kad tas nutyko saulielidie Letuos tauto, pėituse tepat || geisdamis Gudū kunegaikszte Letuwems atmonite pra||eiusij sao nukriti; pasidalije pirmu tarp sawęs **wal-||stibe** sao ukęs, paskui weinibę padarę ir prisikū ię || patwirtino (*IZ* 59r).

4) Wladislaus nebetwerdamos || saō **walstibie** pas Ciecoriu sao ūszwi issidongeno palikda-||mas walde Boleslaur IV garbanoczui (*IZ* 60v).

5) Truputi paskesne Rogwolods kunegaiksztis Bal-||tuiū Gudū, daugibę karejū saō **walstibie** sukietęs [sukielęs] || onpūle pyli Grodec essante waldio Wolodara Kun: Minska (*IZ* 60v).

6) Tū nujautusis || Letuwe norieję apmauda ont io nugeiszte už || saō nelaimas tujau sukielusis karejus issiunte || Zibunta Letuos kunegaikszti su rimtas pūlkas || i **walstibę** ar Rike Romana, kursai apigardas || tynai Wladimiera, Brestiaus ir Lucka baise nu-||degino (*IZ* 79v).

Iš pradžių žodį *valstybė* Daukantas dar vartojo ne viena reikšme, pavyzdžiui, matyti, kad trečiajame pavyzdyje *valstybė* jam turėjo reikšti tiesiog 'valdžia': „pasidalije pirmū tarp sawęs *walstibe* sao *ukęs*“, t. y. 'pasidalijo pirmiau tarp sawęs valdžią savo valstybės', nes *ūkė* Daukanto raštuose irgi reiškė 'valstybę'.

Jau minėta, kad Būga surado *valstybės* atvejų vēlesniuose Daukanto 1837–1838 metų spaudiniuose. Svarbu, kad *valstybė* pateko ir į įtakingą 1845 metais Daukanto paskelbtą veikalą *Būdas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių* (toliau – *DaBd*), plg.:

kóznós sau pats sawo || barī waldimieró arba rykió norieię butī, nu ko ir || krasztą tokio sau pono wadīno **walstybę**, kartajs || || tou waldimierą wadīno Ponó (*DaBd* 165–166).

Maskoliū dīdije Kónegajksztej Ugrīję pātę **wal-||stybę** saulietekie essantę metusī 1499 a) nuwejkusis sónierę só sawo ukī (*DaBd* 233).

Pirmasis *DaBd* pavyzdys rodo, kad *valstybė* Daukantas buvo linkęs sieti su žodžiu *valdymieras* 'valdovas', o *valdymiero* pirmasis dėmuo, aišku, jam asocijavosi su *valdyti*, *valdžia*. Todėl manytina, kad *valstybė* Daukantas mintyse sau ir siejo su *valdžia* ir *valdymu*, nors tiesiogiai darybiškai jų susieti nėra kaip. Antrasis *DaBd* pavyzdys aiškiai liudija 'valstybės' reikšmę, nes vartojamas sinonimiškai su *ūke* 'valstybe': kitą valstybę nuveikę sunėrė su savo ūke (t. y. irgi valstybe).

Didžiajame lenkų–lietuvių kalbų žodyne (*DLL*, 1850–1855) *valstybė* Daukantui jau buvo tapęs labiau įprastu žodžiu:

Dania, Danija, walstybe arba Karalyste (DLL I 181);
Dotyczyć się, kiszties., Co się tycze interesow Państwa, linkon rejkałū walstybes (DLL I 230);
Hospodarstwo, gaspadorija, arba, walstybe (DLL I 411);
Kalifat, kalipatije arba walstybe Kalipo (DLL I 467);
Krolestwo, rykie, walstybe (DLL I 565);
Państwo, walstybe (DLL II 332);
Porta, Porta Ottomańska, Walstybe Turkū (DLL II 510);
Sobie-państwo, sau-walstybe (DLL III 210);
Wielow[ł]adność, didwa[l]stybe, didwaldybe (DLL III 538).

Pastarasis dūrinys *didwa[l]stybe* Daukanto vėl sietas su *valdžia, valdymu*: 'daugia-valdybė'.

Taip pat vėlyvajame savo istorijos veikale *Pasakojimas* (*DaP*, apie 1850–1854) Daukantas vartojo *valstybę* 'valstybę' (žr. toliau 6, 1 lentelę).

Daukantui gyvam esant nuo jo *valstybę* buvo nusirašęs, nors pavartojęs gana atsitiktinai, tik Motiejus Valančius, tai matyti iš *LKŽ*, tai mini ir Dementavičius⁶⁷. Tikrai, Valančius galėjo tą žodį perimti iš Daukanto – greta jų bendravimo, kurį aprašo Dementavičius⁶⁸, dar galima paminėti, kad Daukanto *IZ* rankraštyje (kuriame pirmą kartą pasirodė *valstybė*) net esama Valančiaus rankos įrašo, jis pagedagavo bent vieną Daukanto *IZ* žodį⁶⁹. Be *IZ* rankraščio, su Daukanto *valstybe* Valančius galėjo susipažinti ir iš jo spausdintų darbų: *DaPras, DaZdr, DaBd*.

6. PO DAUKANTO MIRTIES. Praėjus nemažai laiko po Daukanto mirties, ypač minint 100-ąsias jo gimimo metines, buvo perleidžiami Daukanto istorijos veikalai. Juose taip pat – pakartotinai – šmėstelėjo jau spėjusi apdulkėti Daukanto *valstybė*. Plg. Daukanto *Būdo* 1892 metų leidimą Plymouth, Pensilvanijoje (rašybą leidėjai modifikavo, bet leksika šiuo atveju liko nekeista):

kožnas sav pats savo bare valdimieru arba rykiu norėjo būti; nū ko ir krasztą tokio sav pono vadino **valstybe**; kartais tai valdimierą vadino Ponu⁷⁰.

Antrasis 1892 metų *Būdo* sakiny su *valstybe* gavo kitą galūnę – <-a>:

Maskolių didieje kuningaikszzcziai Ugrija, placzią **valstybę** saulėtekyje esanczią, metūse 1499 a) nuveikę, sunėrė su savo uke⁷¹.

Kitais 1893 metais atskira knyga buvo išleista pirmoji *IZ* rankraščio pusė (knin-ga I), prieš tai atskirais gabalais publikuota *Vienybėje lietuvininkų*⁷², pavadinimu *Lietuvos istorija* (to paties Juozo Paukščio lėšomis ir spauda). Ten irgi randame:

1) Tū tarpu Jaroslavas, didysis Gudų kuningaiksztis, nubengęs kares su Boleslavu narsiūju ir Mstislavu, broliu savo, sukosi į **valstybę** Lotavų arba Lietuvių, anapus

67 Dementavičius 2015, 90.

68 Dementavičius 2015, 90, išn. 47.

69 Subačius 2015, 174.

70 Daukantas 1892, 133.

71 Daukantas 1892, 187–188.

72 Plg. Bončkutė, Subačius 1995, 457–461.

upės Daugavos gyvenančių, ir tenai, nuveikęs jus, pilį Odenpe vadinamą sugriovė ir naują į jos vietą vadinamą Jurjew, šiandien Tarapatu, įkurė...⁷³

2) Gudai visūmet gaiszinami jau antpūliais Palauczių, jau paskendę namų netaikomis, nebstengė apmaudą ant Lenkų giežti, savo nelaimių nei Lietuvių sudrausti, kurie sutraukę kareivius Lietuvoje ir Žiamaicziūse su talka Jetvengių traukė į Gudų **valstybę** ir tenai iszblaszkę Gudų pulkus apygardas Lucko, Vladimiro ir Levo (Lemberg) nuteriojo⁷⁴.

3) Kad tas nutiko saulėlydžio Lietuvos tautoje, pietūse taippat geisdami Gudų kuningaikszzciai Lietuviams atmonyti praėjusį savo nūkritį, pasidalyjo pirma tarp savęs **valstybę** savo ukės, paskui vienybę padarė ir prisieka ją patvirtino⁷⁵.

4) Vladislavas, nebetverdamosi savo **valstybėje**, pas Ciesorių, savo ūszvį, iszsidangino, palikdamas valdžią Boleslavui IV garbanūcziui⁷⁶.

5) Truputį paskesniai Rogvolodas, kuningaikszztis Baltųjų Gudų, daugybę kareivių savo **valstybėje** sukėlęs užpūlė Grodo pilį, esančią valdžioje Volodaro, Minsko kuningaikszzcio⁷⁷.

6) Tą nujautę Lietuviai, norėjo apmaudą ant jo nugiežti už savo nelaimas; tūjau sukėlę kareivius iszsiuntė Žibuntą, Lietuvos kuningaikszztį, su rimtais pulkais į **valstybę** arba Rikę Romano, kursai apygardas tenai Vladimiero, Brescziaus ir Lucko baisiai nudegino⁷⁸.

Pirmieji du atvejai – parašyta nedaukantiška forma *valstyba* su <-a>, ne su <-e>, kaip ir vieną kartą 1892 metų *Būde*; tačiau kitų keturių 1893 metų publikacijos atvejų galūnė daukantiška – *valstybė*. Ar koks Eduardas Volteris, nurašinėdamas ir siųsdamas perrašyto rankraščio atkarpas, negalėjo pats kartais „netyčia“ dar „palatvinti“ Daukanto žodžio (<-e> → <-a>)? Žinoma, kad IZ rankraštį būtent Volteris turėjo nusivežęs į Sankt Peterburgą, ir kad maždaug pirmas rankraščio penktadalis buvo ten prie jo perrašytas pagalbininkų ir išsiųstas į Ameriką spausdinti⁷⁹.

Šiaip ar taip, šios dvi Daukanto knygos, išleistos Amerikoje 1892–1893 metais, taip pat jų tekstas, anksčiau skelbtas *Vienybės lietuvininkų* numeriuose, turėjo pasiekti Lietuvos skaitytojus.

Bet daugiausia įtakos *valstybei* iš Daukanto raštų paplisti galėjo turėti 1893 metų datą gavęs, tačiau tik 1899 metais skaitytojus pasiekęs Rytų Prūsijoje leistas leidinys *Pasakojimai apie Veikalus Lietuvių tautos senovėje, paraszyti per Simoną Daukantą*⁸⁰. Kaip yra pastebėjusi Roma Bončkutė, *Varpo* ir *Ūkininko* redaktorius Tilžėje Jonas Kriaučiūnas, „noredamas ‘Pasakojimo’ I dalį paskelbti, pats Daukanto tekstą taisė pagal jau nusistovėjusią to meto leidiniuose rašybą ir kalbą“⁸¹. Tačiau Kriaučiūnas neparengė viso teksto:

73 Daukantas 1893, 118.

74 Daukantas 1893, 125.

75 Daukantas 1893, 131.

76 Daukantas 1893, 134.

77 Daukantas 1893, 135.

78 Daukantas 1893, 176.

79 Bončkutė, Subačius 1995, 458.

80 Daukantas 1899.

81 Bončkutė 2004, 43.

Kriaučiūnas turbūt parengė nedidelę dalį Daukanto teksto ir 1893 m. savo rankraštį įteikė Martyno Jankaus spaustuvei Bitėnuose. Jankus išspausdino 96 puslapių knygelę, kurioje įdėta nepilni Daukanto 13 skyrelių⁸².

Bet tada tais 1893 metais veikalo leidimas visai sustojo.

Likusią neišspausdintą tiražo dalį iš Kriaučiūno nupirko Jurgis Bielinis, kuris pats pratęsė veikalo tekstą, galbūt paskaitęs išspausdintos „Lietuvos istorijos“, taip pat ir kitų tekstų. Taip Daukanto „Pasakojimas“ ir buvo platinamas: Kriaučiūno parengtas tekstas pagal istoriko autografą sujungtas su Bielinio sukurtuoju. Knygelė išėjo 240 puslapių su senąja 1893 m. data, nors iš tikrųjų pasirodė 1899 m.⁸³

Iš karto matyti, kad leidinys sudurtas iš dviejų skirtingų dalių – iki p. 96 imtinai šriftas daug didesnis, nuo p. 97 – mažesnis. Kriaučiūno rengtoje dalyje iki p. 96 buvo perimtas Daukanto žodis *valstybė* (žr. 1 lentelę).

p.	1899 (1893)	p.	<i>DaP</i> , 1850–1854
53	Gudų valstybę	57	Gudū walstybę
61	Vladislovs nebtverdams savo valstybę pas ciesorių Teutonu savo uoszvį iszsidangino palikdamas savo valstybę Boleslavui IV	65	Władisłaus nebtwerdamos sawa walstybie pas Ciecoriū Teutonū sawa ouszwi issidangina palikdamas sawa walstybę Boliesławuj IV
62	iszvaryti isz Gudų valstybių , pirmą kartą pasirodė Lietuvoje	66	isz waryti isz Gudū walstybę s, pirma karta pasirodia Letuwoie
63	norėdams praplatinti savo valstybę	66	noriedamas praplatinti sawa walstybę
67	pasisuko į Naugardos pyles valstybę	69	pasisuko i Naugardas pilęs walstybę
68	norėdamas įgyti valstiją mažujui savo sunui Ginvilai	70	noriedamas igyti walstybę mazūjui sawa sunuj Ginwilaj
74	Lietuvos kuningaiksščiai norėjo savo valstybę praplatinti	75	Letuwos kunegajksztej norieja sawa walstybę praplatinti
74	užėmė pylęle vardu Loval valstybėje didžiosios Naugardos	75	użiemia piłalę wardū Łowat walstybie ie didiosęs Naugardas
75	nujautęs siaubenczius Lietuvius Pleskavos valstybėje	76	nujautis siaubantius Letuwius Plieskawa walstybie
76	įpuolė į Pleskavonų valstybę	77	ipūłusis i Plieskawionū walstybę
76	Lietuviai vėl žygiavo į Pleskavos valstybę	77	Letuwej wiel žigiawa i Plieskawa walstybę
77	perėjusis Pleskavonų valstybę	77	parejusis Plieskawionū walstybę

1 lentelė. 1893 metais redaguodamas Daukanto *Pasakojimo* dalį Jonas Kriaučiūnas beveik visur perėmė Daukanto žodį *valstybė* (išleista tik 1899)

82 Bončkutė 2004, 44.

83 Bončkutė 2004, 44.

Matyti, kad Kriaučiūno rengtoje 1899 metų *Pasakojimo* leidimo dalyje tik vieną kartą netyčia praspūdo tuo laiku populiarus, bet Daukantui nebūdingas žodis *valstija* (68) ir du kartus – Daukanto taip pat nevartota galūnės <-a> *valstyba* (67, 76). Visais kitais atvejais rašyta *valstybė*. O Bielinio dalyje daukantiškos *valstybės* nėra, jis vartojo tuo metu įprastą žodį *valstija*: *Vokiecziu valstija* 102; *Vokiecziu kardininkai dvi valstijas gruntavojo* 103; *Jis pastojo didžios Lietuvos valstijos gruntavotoju* 103 ir t. t.

Vis tiek akivaizdu, kad Kriaučiūno rengtoje 1899 metų dalyje iki p. 96 pakako pavyzdžių skaitytojui pastebėti *valstybę*. Ir pats Kriaučiūnas, 1893 metais rengęs tekstą, negalėjo to žodžio neįsidėmėti. Tad 1899 metais Daukanto *valstybė* į visuomenės akiratį įžengė dar kartą – sustiprindama savo ankstesnius pasirodymus 1892 metų *Būde* ir 1893 metų *Lietuvos istorijoje (Istorijoje žemaitiškoje)*.

7. ŽODŽIO VALSTYBĖ SKLAIDA. Tai, kad Daukanto *valstybė* naujomis 1892–1899 metų publikacijomis buvo vėl eksplikuota, dar nereikšė, kad šitą keistą naują žodį kas nors paims kaip savą, ilies į savo paties tekstus. Žodis *valstybė* buvo įtrauktas į 1907 metais išleistą Jurgio Šlapelio *Svetimų ir nesuprantamų žodžių žodynelį* (pratarinė pasirašyta 1906 metų vasario 2 dieną): „**Valstybė** – viešpatystė, karalystė“⁸⁴. Tuo metu aiškus žodis *viešpatystė* aiškino neaiškų žodį *valstybė*.

Pranas Skardžius 1943 metais yra pastebėjęs, kad *Aušroje* ir *Varpe* buvo vartojami kiti žodžiai (naujadarai): „Štai visa eilė aušrinių naujadarų [...]: valstija ‘apskritis’“, *Varpe* vartoti junginiai: „valstijos ukėsai ‘valstybės piliečiai’“⁸⁵. Dementavičius atkreipė dėmesį, kad *valstybė* atgaivinta 1905 metais:

Visgi 1905 m. paskutiniuose *Varpo* numeriuose, o kiek anksčiau – ir *Vilniaus žiniuose*, terminas *valstybė* pasirinktas kaip pagrindinis politikai nusakyti⁸⁶.

Kaip minėta, dar ir vėliau, 1907 metais, Būgai labiau už *valstybę* vis dėlto patiko *viešpatija*.

Ieškodami *valstybės* patekimo į bendrinę lietuvių kalbą momento, bandysime atsakyti į du pagrindinius klausimus: 1) kas prikėlė daukantišką *valstybę* ir 2) kokia kalbininko Jono Jablonskio vieta, įtvirtinant jos vartoseną 1905 metais.

7.1. POVILAS VIŠINSKIS. Pirmiausia atkreiptinas dėmesys į Povilo Višinskio tekstus. 1904 metais randame Višinskį dar vartojant žodį *viešpatystė* ‘valstybė’, populiarių daugelyje to meto leidinių. Štai straipsnyje „Lenkų tautininkai ir lietuviai“⁸⁷ *Varpe* (1904, 5) Višinskis rašė *savo plačią viešpatystę* 65. Vėliau *Ūkininko* (1904, 7/8)

84 Šlapelis 1907, 106. Plg. Dementavičius 2015, 128.

85 Skardžius 1996 [1943], 595.

86 Dementavičius 2015, 127.

87 Višinskis 1904a, 65–66. Daug straipsnių to meto spaudoje būdavo arba nepasirašyti, arba pasirašyti pseudonimais, kriptonimais. Čia ir toliau straipsnių autorystė nustatoma pagal *LB Periodika* 1991 ir 1996.

straipsnyje „Dėlei karės rusų su japonais“⁸⁸ Višinskis taip pat vartojo *viešpatystę*: apie visus *viešpatystės valdinius rūpinasi* 197.

Tačiau 1905 metų pradžioje Višinskio vartosenoje atsirado permainų. Štai *Vilniaus žiniose* (1905 metų sausio 29 [vasario 11] dieną) pasirašęs *Ušnėniškiu* straipsnyje „Kiek pinigų surenka ir išleidžia Rusų vyriausybė“⁸⁹ jis pramaišiu su ankstesne *viešpatyste* vartojo daukantiškąją *valstybę*. Plg. pavyzdžius iš eilės: *kiek pinigų išleido visa valstybė dėl karo; viešpatystės skolų procentams apmokėti; viešpatystės turtų ministerijos; valstybės skolų apmokėjimas; valstybės išdo (kaznos) pinigų*. Tame pačiame to paties laikraščio puslapyje nepasirašytoje žinutėje irgi parašyta *valstybė: Žemdirbių ir valstybės turtų ministerija*.

Kitos dienos *Vilniaus žiniose* savo straipsnyje „Naujoji muitų sutartis tarp Rusų ir Vokiečių“⁹⁰ (1905 metų sausio 30 [vasario 12] diena) Višinskis vėl rašė abu žodžius – *viešpatystę* ir *valstybę* (iš eilės): *abiejų viešpatysčių; iš kitų viešpatysčių ir kitų valstybių*.

Nėra visiško tikrumo, kiek tai paties Višinskio rankos variantai, o kiek *Vilniaus žinių* redaktorių: anksčiau pats buvęs vienas iš *Vilniaus žinių* redaktorių, 1905 metų pradžioje Višinskis iš redakcijos jau buvo pasišalinęs⁹¹. Tad jo straipsnio kalbą būtų galėjęs redaguoti ar Jonas Kriaučiūnas, ar Jonas Jablonskis, ar dar kas kitas. Laiške Gabrielei Petkevičaitėi Višinskis komentavo, kad *Vilniaus žiniose* „Dabar Jbl [Jablonskis] veda feljetonus, o atžagareivis Kriaučiūnas valdo redakcijos reikalus“⁹². Tai tas pats Jonas Kriaučiūnas, kuris 1893 metais buvo perrašinėjęs Daukanto žodį *valstybė*.

Vis dėlto naujojo žodžio *valstybė* įvedimas greičiausiai turėtų būtų skiriamas pačiam Višinskiui, mat *valstybės* iki Višinskio *Vilniaus žinios* nevartojo. Reikia manyti, kad Višinskis 1905 metų sausį–vasarį dar pats abejojo, ar visai pereiti prie *valstybės*, ar ją vartoti tik kaip *viešpatystės* sinonimą; dar pats painiojo seną įprastą *viešpatystę* su naujai jam patikusia *valstybe*. Redaktoriai turbūt jo *valstybę* tiesiog paliko neredagavę – Višinskis pats dar prieš mėnesį buvo dirbęs toje redakcijoje. *Vilniaus žiniose* dar ilgiau kaip metus ir toliau vyravo *viešpatystės* ir *valstijos* terminai – iki 1906 metų vasario 21 (kovo 6) dienos, kada ir *Vilniaus žinios* apsisprendė rinktis *valstybę*⁹³.

Abejonių nebematyti maždaug 1905 metų vidurio Višinskio tekstuose. Tada jis jau drąsiai vartojo *valstybę*, nors laikraščiuose ir knygoose aplink vyravo *viešpatystė* ir *valstija*. *Valstybę* Višinskis rašė, pavyzdžiui:

88 Višinskis 1904b, 194–197.

89 Višinskis 1905a, 1.

90 Višinskis 1905b, 1.

91 „2.I.05 priverstas buvau pasitraukti iš ‘Viln. Žin.’ red[akcijos]“ (Višinskis 1964, 541 – iš laiško Gabrielei Petkevičaitėi, 1905 metų sausio 24 diena).

92 Višinskis 1964, 541.

93 Dementavičius (2015, 127) kiek paankstino *Vilniaus žinių* pasirinkimą, sakydamas, kad „1905 m. [...] *Vilniaus žiniose*, terminas *valstybė* pasirinktas kaip pagrindinis politijai nusakyti“.

a) atsišaukime „Lietuviai, neapsileiskime!“⁹⁴ *Ūkininke* (1905, 5): *valstybės pakraščiuose* 105; *Rusų valstybės tautos* 106; *Rusų valstybė* 108, *visoje valstybėje* 108 ir t. t.;

b) straipsnyje „Valstybės išlaidų prižiūrėtojai“⁹⁵ *Vilniaus žiniose* (1905 metų liepos 14[27] diena): *valstybės išlaidų užveizdai; visos valstybės išdo išlaidos; kai-kurios valstybės įstaigos; valstybės kredito reikalai* ir t. t.;

c) knygoje *Apie žmonių atstovus (Kam jie renkami ir kaip jie renkami)*⁹⁶ (išleistoje Šviesos knygelių serijoje nr. 3), kuri cenzoriaus pasirašyta metų viduryje (1905 metų liepos 5 diena): *visai valstybei valdyti* 3; *rinkimų tiesas tose valstybėse* 3; *kad viena kuri nors kalba valstybėj viešpatautų* 37. Žodis *valstybė* vartojamas daugybę kartų (31×) – 46 puslapių knygelėje tai vidutiniškai po vieną kartą dviejuose puslapiuose iš trijų (tiksliau: 0,67 viename puslapyje), o pačiame pirmajame puslapyje – net keturis kartus (*viešpatystės* ar *valstijos* knygoje nėra).

Prie viso šito galima pridėti Višinskio rankraščius, kurie neabejotinai liudija jo paties ranką, o ne redaktorių prirašymus. Pavyzdžiui, VUB RS rinkinyje „Povilo Višinskio straipsniai“ išlikusiame jo ranka rašytame atsišaukime Lietuvos demokratų partijos (LDP) vardu „Šalin caro ‘dūma’“⁹⁷ (vėliau paskelbtas *Ūkininke* 1905, 8, 205–207): *Valstybės taryba* 300; *Valstybės tarybai* 300; *Valstybės taryboje* 301. Kitame rankraštyje „Kaip caras gelbsti savo sostą“⁹⁸ (310–311) (vėliau publikuotas tame pačiame *Ūkininko* numeryje, 201–202) Višinskis rašė: *geresnio valstybės surėdymo* 311; *irstančią valstybę* 311. Toliau vėl savo ranka tām pačiam *Ūkininko* numeriui skirtame rankraštyje „Caro manifestas 6(19) rugpjūčio“⁹⁹ (311–313) Višinskis pažymėjo: *visą valstybę* 312 (spausdinta: 202–205).

Sociolingvistiškai ypač svarbus Višinskio rankos 1905 metų birželio 30 (liepos 13) dienos laiškas¹⁰⁰ pieštuku („Povilo Višinskio laiškas iš ‘Varpo’ ir ‘Ūkininko’ redakcijos archyvo, 1901–1906 m.“¹⁰¹), kuriame kaip tik apie tą patį metų vidurį Mortai Zauniūtei rašė, kad reikia rinktis žodį *valstybė* (žr. 8 pav.):

30.VI/13.VII

Vakar iškeliavo 138–148 psl. šis tas pataisyta, bet ne viskas nes reikėjo skubėti proga pasinaudoti. Liko dar ten kai-kur *valstybė*, o kitur *viešpatija*, *viešpatystė*. Geriau būtų visur padėti „*valstybė*“ (80).

Šiame laiške nurodomuose 138–148 puslapiuose yra *Ūkininko* 1905 metų nr. 6 skelbti Višinskio rašyti atsišaukimai „Broliai, Lietuviai! Atsišaukimas“¹⁰² ir „Mūsų reikalavimai. Atsišaukimas“¹⁰³. Višinskis pasisakė, kad jis renkasi *valstybę*, kaip jau buvo matyti ir iš jo tvarkingos rašymo praktikos – tik *valstybę* vartojo jau keletą

94 Višinskis 1905c, 105–117.

95 Višinskis 1905d, 1.

96 Višinskis 1905e.

97 Višinskis 1899–1905, 300–303.

98 Višinskis 1899–1905, 310–311.

99 Višinskis 1899–1905, 311–313.

100 Skelbtas: Višinskis 1964, 560–561.

101 Višinskis 1901–1906, 80.

102 Višinskis 1905f, 137–141.

103 Višinskis 1905g, 141–149.

9. VI
3. VII.

15/7 05

Vakar išnešiau 738-148 pld
ši las palaišyta, bek ne viskas
nes reikėjo skubėti pragai pasi-
naudoti. Liko dar ten kai-ku
valstybė, o kitur višpatija
višpatystė. Geriau būtų visur
padėti valstybė."

Ar gaviai Tamsta, 50 Jveica
rijos ir 50 Duona. Už nusiu
kina, nimekėjau 74 kap.

Viso gero!

Povils,

80

8 pav. Povilo Višinskio 1905 metų birželio 30 (liepos 13) dienos laiškas
Mortai Zauniūtei (80): jis mini apsižiūrėjęs ir netyčia palikęs
parašytą ne tik *valstybę*, bet ir kitus jos sinonimus;
VUB RS: f. 1 – F 463

mėnesių. Tačiau kartu pastebėjo, kad dėl skubos liko ir *viešpatija* bei *viešpatystė*. Patikrinus spaudinį matyti, kad greta *valstybės* (11×) iš tikro pasitaikė tik variantas *viešpatystė* (4×), bet ne *viešpatija*; plg. iš eilės: *revoliucija Rusų valstybėje* 141; *visa valstybė eina prieš carą* 142; *įvest savo valstybėje tokią valdžią* 142; *valstybėje viešpatauja ne caras* 143; *visa valstybė yra padalinta į apskričius* 143; *Įvairiose valstybėse tas skaitlius yra įvairus* 143; *atstovai iš visų valstybės apskričių* 143; *valdo visą valstybę* 143; *parlamentą visai viešpatystei* 143; iš visų Rusų *viešpatystės kraštų* 144; *visi turės šnekėti vien tik viešpatystės (Rusų) kalba* 144; *Rusų valstybėje yra daugiausia pačių Rusų* 144; *Rusų viešpatystės tautomis* 147; *Rusų valstybės tautos* 147; *gyvenančių dabar Rusijos valstybėje* 147.

Vadinasi, Višinskis ir čia stengėsi vartoti *valstybę*, bet ar iš inercijos, iš rankos įgūdžio, ar paėmęs senesnę rankraštį dar paliko ir *viešpatystę*. Šiame tekste *valstybę* galima laikyti apsispręstuoju, sąmoningai renkamuoju variantu, o *viešpatystę* – inertišku senesnio įgūdžio aidu. Višinskis skubėjo ir nepakankamai pasistengė, o redakcinių pastangų stoka neretai leidžia koegzistuoti skirtingą sociolingvistinį krūvį turintiems variantams, šiuo atveju inovatyviai *valstybei* su retrogradine *viešpatyste*.

Ir 1905 metų rudenį Višinskis toliau vartojo vien *valstybę*. Štai 1905 metų *Ūkininko* nr. 9 straipsnyje „Nauji susivienijimai Lietuvoje“¹⁰⁴ jis rašė: *didelė valstybė, kurioje yra įvairių [sic!] tautų ir šalių* 327; *visos valstybės reikalai* 327 ir t. t. Taip pat 1905 metų *Varpo* nr. 9/10 straipsnyje „Prie mūsų taktikos“¹⁰⁵ Višinskis laikėsi savo nuostatos: *su valstybės taryba* 89; *Rusų valstybėje* 89. 1905 metų Višinskio knygelėje *Žmogaus tiesos* (*Šviesos* knygynėlio leidinys nr. 9) yra net 28 *valstybės* atvejai ir jokių sinonimų¹⁰⁶.

To meto kontekste Višinskis su savo apsispręstąja *valstybe* atrodė ryškus novatorius.

7.2. AUGUSTINAS JANULAITIS. Kitas spaudos darbininkas, prisidėjęs prie *valstybės* išplatavimo, buvo socialdemokratas Augustinas Janulaitis. 1905 metų pradžioje jis dar vartojo *viešpatystę*, plg. Janulaičio tekstus Lietuvos socialdemokratų partijos (LSDP) leidžiamo *Darbininkų balso* 1905 metų nr. 1:

1) straipsnyje „Nenuoramų sandora“¹⁰⁷: *nes viešpatystė viena ar kelios visgi pasiliks 3; išvesti ką nors apie viešpatystės išvaizdą iš šito priedelio visiškai negalima 3; kelios tautos vienoj viešpatystėj 4;*

2) straipsnyje „Demokratiška konstitucija“¹⁰⁸: *rūpinas viešpatystės valdymu 5; viešpatystę valdo gauja ponelių 5–6; tokia viešpatystė vadinama konstitūcijine viešpatyste 6 ir t. t.;*

3) straipsnyje „Kas dedas po caro viešpatystę“¹⁰⁹ – pačiame pavadinime.

¹⁰⁴ Višinskis 1905h, 325–327.

¹⁰⁵ Višinskis 1905i, 89–90.

¹⁰⁶ Višinskis 1905j.

¹⁰⁷ Janulaitis 1905a, 1–5.

¹⁰⁸ Janulaitis 1905b, 5–10.

¹⁰⁹ Janulaitis 1905c, 10–15.

Ir antrajame 1905 metų *Darbininkų balso* numeryje dar nėra *valstybės*, tik *viešpatija* (atsitiktinai – *valstija*), plg.:

1) straipsnyje „Lietuvmečiai“¹¹⁰: *Toje tautų sandaraj Lietuva bus atskir[a] valstija* 43; *norite vien turėti savo mažutėlę viešpatystę* 44;

2) straipsnyje „Revoliucija Rūsijoje“¹¹¹ (Janulaičio vertimas): *visų žmonių 'tėvas' siaučia savo viešpatystėj* 48;

3) straipsnyje „Sausio mėnesio revoliucija“¹¹²: *prasidėjo Petrapilėje revoliucija, iš ten prasiplatino po visą caro viešpatystę* 57.

Taip pat Janulaičio rengtoje 1905 metų LSDP knygelėje Juozas Arch. Sodietis-deputatas Anglijoje¹¹³: *pagerinimo savo padėjimo viešpatystės ir valsčiaus valdyme* 14.

Ir štai 1905 metų knygelėje *Kunigo Jurgio Gapono laiškai*¹¹⁴ Janulaitis jau perėjęs prie *valstybės*: *apšvietimas visų žmonių valstybės lėšomis* 6; *įstatymų sumanymų apie valstybinį darbininkų [...] 7; paniekintuosius Rūsijos valstybėj* 9. Atkreiptinas dėmesys į būdvardį *valstybinis* – jis lengvai padaromas, o iš *viešpatystės* ar *valstijos* pasidaryti sklandų būdvardį sunku.

Nėra visiškai aišku, kada Gapono laiškai buvo paskelbti. Juose jau aprašyti Gapono patirti įvykiai 1905 metų sausio mėnesį per kruvinąjį sekmadienį. *Vienybė lietuoninkų* tą leidinį skyrelyje *Nauji raštai* minėjo 1905 metų gegužės 24 dieną (253). Vadinas, Gapono laiškai turėjo pasirodyti dar galbūt iki 1905 metų balandžio pabaigos. Ir tuose Gapono laiškuose Janulaitis jau vartojo *valstybę*.

Taip pat apie tą laiką ir straipsniuose, skelbtuose 1905 metų *Darbininkų balso* nr. 4, Janulaitis ryškiai rinkosi *valstybę*:

1) „Įsteigiamasis Rūsijos seimas ir Lietuvos seimas“¹¹⁵: *valstybę demokratizuoti* 105; *suskaldyti Rusijos valstybę* 105; *didelė, nerangi valstybė* 106;

2) „Politiškas streikas ir ramusis pasipriešinimas“¹¹⁶: *Jam reikalinga stipri valstybė* 109; *Stipri valstybė nesenais atradimas* 109; *Valstybė paneša į dailią mašiną* 109 ir t. t.

Visiškai akivaizdu, kad ir Janulaitis 1905 metų kovo–balandžio mėnesiais perėjo nuo *viešpatystės* prie *valstybės*. Vadinas, pirmasis ledus laužė Povilas Višinskis, ėmęs vartoti *valstybę* dar 1905-ųjų sausį (pramaišiu su *viešpatyste*), o Janulaitis vienu kitu mėnesiu atsiliko.

7.3. DIDYSIS VILNIAUS SEIMAS. Tie 1905-ieji, taip pat vėlesni 1906-ieji metai buvo ypatingi tuo, kad apie valstybės (valstybių) reikalus vis dažniau imta kalbėti dėl suintensyvėjusio politinio gyvenimo: šalia 1905 metų revoliucijos ir Rusi-

110 Janulaitis 1905d, 41–48.

111 Janulaitis 1905e, 48–52.

112 Janulaitis 1905f, 57–60.

113 Janulaitis 1905g.

114 Janulaitis 1905h.

115 Janulaitis 1905i, 105–109.

116 Janulaitis 1905j, 109–111.

jos karo su Japonija, lietuvių veikėjams iškiliausias buvo Didysis Vilniaus Seimas (1905 metų lapkričio 21–22 [gruodžio 4–5] dieną) ir Rusijos Valstybės Dūmos rinkimai (1906-ųjų pavasarį). Apie tai vis daugiau diskutuota, ir patogaus žodžio ‘valstybės’ sąvokai nusakyti poreikis vis augo.

Apie Didžiojo Vilniaus Seimo politinę reikšmę rašė Egidijus Motieka – štai Liudas Gira „reprezentuoja visos lietuvių visuomenės požiūrį į neseniai įvykusį Seimą, kuris apibūdinamas kaip ‘naujos epochos’, naujojo Lietuvos valstybingumo idėjos raidos etapo pradžia“¹¹⁷. To Seimo dokumentuose vis dar būta įvairvės renkantis žodžius – juose esama ir *viėšpatystės*, ir *valstijos*, ir *valstybės*.

Pirmasis svarbus Seimo organizacinio komiteto dokumentas buvo „Atsišaukimas į lietuvių tautą“, jo antrasis variantas paskelbtas *Vilniaus žiniose* 1905 metų spalio 29 (lapkričio 11) dieną, ir jame vartota *viėšpatystė: dalyvauti bendruose visos rusų viėšpatystės dalykuose*¹¹⁸. „Lietuvių suvažiavimo Vilniuje programoje“, išspausdintoje atskiru leidiniu *Vilniaus žinių* spaustuvėje (1905 metų lapkričio 16–19 [29–gruodžio 2] dieną), irgi pasirinkta *viėšpatystė: Rinkimai į Viėšpatystės seimą* (t. y. rinkimai į *valstybės dūmą*).

Lapkričio 2 (15) dienos „Lietuvių memorandume Rusijos Ministrų Tarybos pirmininkui grafui S. Vitei“ *Vilniaus žiniose* (1905 metų lapkričio 13 [26] dieną) vartota tik *valstija: Lietuva, budama savyvaldė valstija* 281; *atstumimas lietuvių nuo visuomenės ir valstijos krašto tarnystės* 282; *Lietuviai reikalauja sau ir kitoms tautoms Lietuvos tiesų užimti visuomenės ir valstijos vietas* 282; *lietuvių seime Vilniaus mieste ir visuotiname valstijos parlamente* 283¹¹⁹. Po devynių dienų, 1905 metų lapkričio 22 (gruodžio 5) dieną, buvo priimti „Lietuvių suvažiavimo Vilniuje nutarimai“, skelbti *Vilniaus žiniose* dar po dviejų dienų lapkričio 24 (gruodžio 7) dieną, juose irgi vartota *Vilniaus žinių* pamėgta *valstija: dabar prieš tą vyriausybę pasikėlė visi rusų valstijos kraštai*¹²⁰.

Tačiau LSDP susirinkimas, sušauktas 1905 metų lapkričio 23 (gruodžio 6) dieną, t. y. kitą dieną po Didžiojo Vilniaus Seimo pabaigos, vartojo tik daukantiškąją *valstybę: perkratęs dabartinį Rusų valstybės ir Lietuvos padėjimą* 300; *vienodu savo padėjimu caro valstybėje* 301¹²¹. Taip pat LSDP, kuri iš pradžių protestavo prieš Didžiojo Vilniaus Seimo rengimą¹²², vis dėlto sudarė savo alternatyvią suvažiavimo programą ir platino ją hektografuotą suvažiavimo dalyviams¹²³. Jų programoje taip pat rašoma *valstybė: apšviesti, koks dabar yra padėjimas Rusų valstybėje* 288. Aišku, kad socialdemokratų *valstybės* pasirinkimą galima sieti su Janulaičio vardu – gruodžio mėnesį *valstybė* socialdemokratų partijoje jau galėjo būti tapusi ir ne vieno Janulaičio savastimi.

117 Motieka 1996, 13.

118 Motieka 1996, 275.

119 Motieka 1996, 281–283.

120 Motieka 1996, 297.

121 Motieka 1996, 300–301; cituota pagal Kova, 1906 m. sausio 19 d. nr. 3, p. 17–18.

122 Motieka 1996, 76.

123 Motieka 1996, 288–289.

Amerikos lietuvių suvažiavimas 1906 metų vasarį (aprašytas *Vilniaus žiniose* 1906 metų balandžio 27 [gegužės 10] dieną) dar vis vartojo tik *viešpatystę* ir *valstiją*, plg. iš eilės: *panaikinta ir pati viešpatystė* 314; *suteikė jiems valstijos ir piliečio teises* 314; *nepriguli prie negyvuojančios viešpatystės* 315; *lietuvių, gyvenančių Jungtinėse Valstijose Šiaurinės Amerikos* 315; *skaitosi Jungtinių Valstijų ir laisvės tėvu* 315.

Kodėl didžiumoje kitų dokumentų (išskyrus LSDP), susijusių su Didžiuoju Vilniaus Seimu, beveik nesirinkta *valstybė*? Atsakyti galima trumpai – nes nei Povilo Višinskio, nei Augustino Janulaičio plunksna nepasiekė tų dokumentų. Kiti dar dažniausiai nesirinko *valstybės*.

7.4. JONAS JABLONSKIS. Vienas iš svarbiųjų klausimų – kokia galėjo būti Jono Jablonskio pozicija. Kaip minėjome, Skardžius buvo įsitikinęs, kad *valstybė* esąs Jablonskio naujadaras.

Jablonskis buvo didelis kalbos autoritetas. Štai Višinskis jo kaip kalbos žinovo autoritetą nupasakojo laiške Jonui Vileišiui 1904 metų rugpjūčio 1 (14) dieną:

Kiek žinau Kriauš. [Jablonskis] su noru apsiėmęs buvo pridaboti rašybos dalykus; aš manau kad ir tolesniam laikui neatsisakys, ypač dabar, kada gyvės arti tam tikrų žmonių. Tuo tarpu su juo keblu susinešti, nes nežinau jo adreso, reikėtu per rankų rankas || [= rašybos] reforma tai jo peržiūrėta ir apčiuota; abelnai jis tankiai buvo užklausias kaipo autoritetas; žinau, nes per mane tai buvo daroma¹²⁴.

Dementavičius yra pastebėjęs, kad 1894 metų *Varpo* nr. 8 vienoje išnašoje buvęs toks redaktoriaus Jablonskio komentaras: „per pridėjimą pabaigos *-ybė* niekumet nauji žodžiai nesigamina nuo substantyvų, bet visuomet nuo adjektyvų“¹²⁵. Nors ši mintis buvo taikoma kitiems žodžiams (*barbarybė* esą „nukaltas ne pagal lietuviškos kalbos dvasią“¹²⁶), bet ji gerai parodo Jablonskio nuostatą nesudarinti naujų *-ybė* priesagos vedinių iš daiktavardžių. O žodis *valstybė* galėjo kaip tik toks atrodyti – kaip neva padarytas iš daiktavardžio *valstis* ar *valsčius*.

Tarp daugelio publikuotų populiarių to meto Jablonskio tekstelių mažai tėra tokių, kuriuose jam būtų prisireikę nusakyti ‘valstybės’ sąvoką. Vis dėlto pasitaikydavo – štai 1904 metų gruodžio 17 dienos (senuoju Kajaus Julijaus Cezario kalendoriumi) straipsnyje „Vilniaus gruodžio 17 D. 1904 M.“ *Vilniaus žiniose* Jablonskis rinkosi ne *valstiją* ar *valstybę*, o *viešpatystę*: *atsikrojo žmogaus tiesos siaurinti galima būsią tik tą, kur dėl to žmogaus priežasties aiškiai būsią matyti viešpatystei pavojus; patys tikrieji viešpatystės reikalai ir matomoji rusų tautos nauda*¹²⁷. Galima atkreipti dėmesį, kad pirmojoje straipsnio pusėje Jablonskis, regis, dar nė žodžio *viešpatystė* nelabai norėjo rinktis,

124 Višinskis 1901–1906, 59; skelbtas: Višinskis 1964, 514–515.

126 Jablonskis 1894, 124.

127 Jablonskis 1932a, 80.

125 Dementavičius 2015, 126.

nes reikšme 'valstybė' vartojo kitą žodį – *žemė: visai Rusų žemei žada suteikti daug seniai reikalaujamų naujų įvedimų*¹²⁸; *valstiečiai įgytų tas pačias tiesas, kuriomis naudojasi kiti Rusų žemės luomai*¹²⁹. Ir tik antroje straipsnio dalyje du kartus pasirinko *viešpatystę*. Ji dera su dominuojančia to meto laikraščių vartosena.

Po to ilgą laiką, apie vienerius metus, trūksta duomenų, kokį žodį 'valstybės' sąvokai reikšti būtų rinkęsis Jablonskis. Bet štai po Didžiojo Vilniaus Seimo Povilas Višinskis tapo naujo LDP laikraščio *Lietuvos ūkininkas* redaktoriumi, kaip nurodė Adolfas Sprindis – „[Višinskis] neatsispyrė J. Vileišio, F. Bortkevičienės įkalbinėjimams – apsiėmė redaguoti LDP organą 'Lietuvos ūkininką', leidžiamą Vilniuje“¹³⁰. Pirmasis numeris išėjo 1905 metų gruodžio 1 (14) dienos, antrasis – gruodžio 15 (28) dienos data. Rimantas Miknys pastebėjo, kad „[f]aktiškai abu buvo redaguoti P. Višinskio ir J. Jablonskio, pastarasis rūpinosi tik laikraščio kalba ir stiliumi“¹³¹. Matome Višinskio ir Jablonskio bendradarbiavimą. Kaip minėta, 1904 metais jiedu kartu buvo dirbę *Vilniaus žinių* redakcijoje, taip pat žinoma, kad 1905-aisiais Jablonskis yra taisęs kai kurių Višinskio įsteigtos knygelių serijos *Šviesa* leidinių kalbą¹³². Jablonskis tiesiog negalėjo nežinoti apie Višinskiui jau gerokai įprastą žodį *valstybė*.

Ir štai 1905 metų *Šviesos* knygynėlio nr. 5 Višinskio knygelėje *Visuotinas, lygus, slaptas ir betarpiškas balsavimas*¹³³ tik vieną kartą pavartotas žodis *valstybė* – *visoje Rusų valstybėje* 5, ir net 14 kartų ta pačia ar panašia reikšme – *kraštas: žmonės, viename krašte gyvenantys* 4; *savo krašto reikalus* 4; *viso krašto gyventojai turi tiesą rinkti* 6 ir t. t. Tuo metu Višinskis jau buvo išibėgėjęs vartoti *valstybę* (ankstesnėje trečiojoje *Šviesos* knygelėje buvo pavartojęs tą žodį 31*), o čia jo tarsi vengė ir vertėsi *kraštu* tai pačiai reikšmei nusakyti. Kyla klausimas, ar kartais kaip tik šios knygelės neredagavo Jablonskis, ir tik neapsižiūrėjęs vieną kartą praleido Višinskio *valstybę*?

Taip pat yra išlikusi Jablonskio rašyta šios Višinskio knygelės recenzija¹³⁴, paskelbta gal pusmečiu vėliau, jūdviejų abiejų redaguotame pirmajame *Lietuvos ūkininko* numeryje (1905, 1, 20). Jablonskio recenzijoje esama tik dažno žodžio *kraštas: krašto vyriausybė; visi didelio krašto žmonės; Ne vienodai renkami ir kraštų atstovai: viename krašte juos renka žmonės vienaip, kitame – kitaip*. Tarsi Jablonskis būtų išvengęs *valstybės*, savo recenzijoje vadavęsis vien *kraštu*. Atrodytų, kad tuo metu Jablonskis dar priešinosi žodžio *valstybė* vartojimui. Greta argumento, kad tai netipiškas *-ybė* vedinys iš daiktavardžio, Jablonskis vis pabrėždavo, kad kalba turi būti paprasta ir suprantama, dėl jos pagyrė ir Višinskio knygelę: „Visa knygelė parašyta labai suprantamai.“ Ar negalėjo savo paties redagavimo taip įvertinti? *Valstybė* Jablonskiui dar galėjo tebeatrodyti neįprastu, nesuprantamu, todėl vengtinu žodžiu.

128 Jablonskis 1932a, 79.

129 Jablonskis 1932a, 79.

130 Sprindis 1978, 277.

131 Miknys 1995, 58.

132 Višinskis 1964, 547, išn. 1.

133 Višinskis 1905k.

134 Jablonskis 1905.

Ir štai Višinskio redaguoto pirmojo *Lietuvos ūkininko* numerio vedamasis, deklaracija apie laikraščio tikslus „Kas mums rūpės?“ (1905, 1, 1–3) yra priskiriama Jablonskio plunksnai¹³⁵. Tikrai, kai kurios vietos skamba labai jablonskiškai:

Ateis laikas, subręs mūsų rašomoji kalba, ir visi rašy-lltojai ims rašyti vienodai. Bet tuo tarpu to vienodumo nėra, ir, be to, savos kalbos męs kaip reikiant nemokame. [...] mums, žinoma, rūpės, kad mus suprastų žmonės (2–3).

Jablonskiškai skamba ir žodis *žemė* ‘valstybės’ reikšme (visai kaip minėtajame 1904-ųjų straipsnyje *Vilniaus žiniose*): *kaip reikėtų perdirbti visas Rusų žemės ir su ja visas Lietuvos gyvenimas 2; mūsų tautos gyvenimas labai daug pareina nuo visas Rusų žemės gyvenimo 2. Vis dėlto tame vedamajame vieną kartą jau pavartota ir valstybė: visas Rusų valstybės gyvenimas 2*¹³⁶. Ar tai pirmasis Jablonskio pasidavimas Višinskio *valstybės* įtakai, ar gal tai redaktoriaus Višinskio įdėtas žodis? Tikėtinesnis atrodo pirmasis variantas – kad ir Jablonskis 1905 metų gruodžio pradžioje pamažu apsisprendė nebeatmesti žodžio *valstybė* – tiek netinkama daryba, tiek nesuprantamumas ėmė atrodyti vis mažesni kliuviniai besiplečiančiai *valstybės* vartosenai ir jos išvestinių žodžių patogumui (plg. dabartinius žodžius *valstybinis, valstybiškas, valstybingumas* ir kt.).

Tame pačiame pirmajame *Lietuvos ūkininko* numeryje Višinskio aprašytas Didysis Vilniaus Seimas straipsnyje „Pirmutinis Didysis Lietuvių Susivažiavimas Vilniuje“¹³⁷ kupinas žodžio *valstybė*: *visoje Rusų valstybėje 4; visi Rusų valstybės kraštai 4; susivieninusiais Rusų valstybės žmonėmis 4; pasikėlė visi Rusų valstybės kraštai 4; atsiskyrimo nuo Rusų valstybės 5; Visos Rusų valstybės reikalai 5; susižinoti su kitomis valstybėmis 5; kitokiais valstybės reikalais 5; kitos Rusų valstybės tautos 5; visos jos darys vieną galingą valstybę 6*. Jablonskis čia nieko nebenutaisė.

Miknys, remdamasis Mykolu Riomeriu, nurodė, kad LDP partijoje 1905 metais atsirado dvi grupės: „radikaliųjų, arba jaunųjų, ir nuosaikiųjų, arba senųjų“¹³⁸. Prie pirmųjų būrėsi Višinskis, prie antrųjų – Jablonskis. Radikalusis Višinskis pakėlė ir diegė naują, neįprastą, net nesuprantamą žodį *valstybė*, o nuosaikis jo bendradarbis Jablonskis delsė, ieškojo kitų variantų, kol pagaliau nusileido.

Ir vėliau dar vartoti kiti *valstybės* sinonimai. Pavyzdžiui, net Lietuvos demokratų partijos, kuriai priklausė abu – Jablonskis ir Višinskis – 1906 kovo mėnesio¹³⁹ programoje *valstybės* dar nebuvo – tik *viešpatija* (dažniau) ir *valstija* (rečiau): *Laisva ir nepriklausanti kitoms tautoms ir valstijoms Lietuva 2; suvieninta su kaimyniškoms demokratiškoms valstijoms federacijos ryšiais 5; buvo uždrausta lietuviška spauda Rusijos viešpatijoje 5; Kitataučių teisės autonomiškaj Lietuvoj apsisergsti pamatiniais vieš-*

135 Jablonskis 1932b.

136 Jablonskis 1932b, 106.

137 Višinskis 1905I, 3–7.

138 Miknys 1995, 47.

139 *Lietuvos demokratų partijos programa* 1906.

patijos įstatymais 8; *Visi turi laisvę be kliūčių pasidaryti kitos valstijos piliečiais* 9; *atskirų Rusijos viešpatijos dalių* 16; *Būsiiančiame Rusijos viešpatijos įsteigėjų seime* 16 ir kt. (Atrodo, kad čia bandyta skirti: *valstija* – tai bet kokia ‘valstybė’, o *viešpatystė* – tai tik Rusijos ‘valstybė’.) Nurodoma, kad programos autorius (gal tik redaktorius) buvo Kazys Grinius. Išlikęs negalutinis programos projekto rankraštis „Programas Lietuvos Demokratų Partijos“¹⁴⁰, rašytas ir pasirašytas Griniaus, daug stambesne rašysena nei Višinskio, ir būtent Griniaus rašyti žodžiai *valstija* ir *viešpatija*. Paraštėse esama Višinskio rankos komentarų ir taisyimų. Pavyzdžiui, sakinį „*Surėdymas autonomiškos Lietuvos apsisergsti pamatiniais viešpatijos įstatymais*“ (29) Višinskis komentavo: „Bene būtų geriau: kompetencija ir ribos“; sakinį „Centraliniai visos **viešpatijos** valdžiai (Seimui) priguli šie dalykai“ (29) Višinskis taisė: „Žodį ‘Seimui’ praleisti!“ (29). Taigi Višinskis kažkiek koregavo tekstą, bet *viešpatijos* ir *valstijos* netaisė į *valstybę*, nors pats tuo metu savo raštuose ir tevartojo vien pastarąjį žodį.

Vilniaus žinios, kaip minėta, ryškiau perėjo prie *valstybės* nuo 1906 metų vasario 21 (kovo 6) dienos. Toks persilaužimas turėjo vykti su tylesniu ar garsesniu Jablonskio pritarimu. O, kaip sakyta, Būgai dar ir 1907 metais labiau už *valstybę* patiko *viešpatija*. Šlapelis dar ir 1907 metų žodyne *valstybę* laikė „nesuprantamu“ žodžiu. Skardžiaus spėjimas, kad *valstybė* buvo Jablonskio naujadaras, nepasitvirtino – ne tik kad Jablonskis to žodžio nesukūrė, bet kurį laiką jam priešinosi, vėliau plintančiai *valstybės* vartosenai turėjo nusileisti.

Būsimajame istoriniame lietuvių kalbos žodyne galėtų atsirasti toks žodžio *valstybė* pateikimas: **valstybė**: iš *latv.*, nuo 1828–1834 (S. Dauk *Istorija žemaitiška*), išplito 1905 (P. Višin).

Dar ir 1934 metais, kai žodis *valstybė* jau buvo seniai likęs vieninteliu iš buvusių kelių sinonimų ‘valstybės’ sąvokai nusakyti, advokatas Kazys Šamajauskas, kaip užsiminėme, užsipuolė šį žodį:

Terminas *valstybė* netinka nei kalbotyros, nei jurisprudencijos reikalavimams. [...] laikantis kalbos mokslo reikalavimų, *valstybę* reikėtų vadinti *valstija*. Bet terminas *valstija* neišlaiko juridinės kritikos. [...] Tą organizaciją lietuviai turi vadinti ne valstybe, o *viešpatija*. [...] Lietuviams *piliatį* reikia pakeisti *viešpatininku*, o *valstybinę teisę* vadinti *viešpatine teise*¹⁴¹.

Matyti, kad Šamajauskas buvo vienas iš atkakliausių *viešpatijos*, Būgos dar 1907 metais rekomenduotos, gynėjų. *Valstija* ‘valstybė’, populiaru XIX amžiaus pabaigoje–XX amžiaus pačioje pradžioje, jam tiko darybiškai, bet netiko teisiškai. *Valstybė* Šamajauskui ir 1934 metais nei darybiškai, nei teisiškai neatrodė priimtina, laikyta prasčiausiu iš trijų sinonimų.

140 Grinius 1906, 25–40.

141 Šamajauskas 1934, 30.

Tačiau visuotinė vartoseną, kalbininkams labai neprieštaraujant, įtvirtino *valstybė*. Kad ir kokios šio žodžio ydos – jis labai patogus.

8. IŠVADOS. 1. Lietuviškame tekste žodis *valstybė* pirmą kartą užfiksuotas Simono Daukanto *Istorijoje žemaitiškoje* (IZ, 1828–1834) – *i walstibę Lotawû*.

2. Daukanto žodis *valstybė* – latvizmas, t. y. pasiskolintas iš latvių kalbos. Daukantas jį perėmė kaip herulių kalbos žodį iš Lelewelio. *Walstibe* Daukantą pasiekė tokiu keliu: Hasentöteris (XVI amžiaus pirmoji pusė) → Münsteris (1550) → Lazijus (1557) → Lelewelis (1808) → Daukantas (1828–1834).

3. Paskatinti Daukantą perimti *valstybę* į lietuvių kalbą turėjo jo darbas gubernatūroje Rygoje, kur jis negalėjo nebūti susidūręs su tekstais, turinčiais latvišką junginį *Kreewu(=) walstibas* (gen. sg.).

4. Ir vėlyvuosiuose Daukanto raštuose išliko *valstybė*. Po jo mirties (1864) ilgą laiką neplito. Vėliau 1892, 1893 ir 1899 metais *valstybė* vėl pasirodė perspausdintuose Daukanto raštuose.

5. Vienas iš pirmųjų Daukanto *valstybę* prikėlė Lietuvos demokratų partijos narys Povilas Višinskis 1905 metų sausio 29 [vasario 11] dienos *Vilniaus žinių* straipsnyje „Kiek pinigų surenka ir išleidžia Rusų vyriausybė“. Įsibėgėjant 1905 metams jis visai perėjo prie *valstybės* (atmetė tuo metu populiarius sinonimus *viešpatystė, valstija*).

6. Po Višinskio daukantišką *valstybę* ėmė vartoti Lietuvos socialdemokratų partijos narys Augustinas Janulaitis, tą žodį randame jo 1905 metų gegužės mėnesį ar kiek anksčiau išleistoje brošiūroje *Kunigo Jurgio Gaponio laišakai*, taip pat 1905 metų *Darbininkų balso* nr. 4 skelbtuose straipsniuose „Įsteigiamasis Rūsijos seimas ir Lietuvos seimas“ bei „Politiškas streikas ir ramusis pasipriešinimas“.

7. Jonas Jablonskis *valstybę* ėmė priimti kaip įsigalintį kalbos faktą turbūt pačioje 1905 metų pabaigoje. 1905 metų Rusijos revoliucija, karas su Japonija, 1905-ųjų pabaigos Didysis Vilniaus Seimas ir 1906 metų pavasario *Valstybės dūmos* rinkimai buvo tas politinis kontekstas, kuriame 'valstybės' sąvoka darėsi ypač aktuali, ir patogiausio žodžio jai nusakyti vartosenos varžybas 1906 metais galutinai laimėjo žodis *valstybė*. Svarbus buvo Višinskio (apie 1905-ųjų sausį), paskui Janulaičio (apie 1905-ųjų kovą–balandį) *valstybės* pasirinkimas, bet lemtingas galėjo būti Jablonskio pritarimas (1905-ųjų gruodį).

Literatūra ir šaltiniai:

- ADOLPHI, HEINRICH, 1685: *Vermehretes Lettifches Hand=Buch* [...], Mitau: George Radetzky.
- AMBRAZAS, SAULIUS, 1993: *Daiktavardžių darybos raida* [1]. *Lietuvių kalbos veiksmožodiniai vediniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- AMBRAZAS, SAULIUS, 2000: *Daiktavardžių darybos raida 2. Lietuvių kalbos vardažodiniai vediniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

- ARBUZOVŠ, LEONIDS, 1920: „Latviešu tēvreizes senos tekstos“, *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts* 10, 357–362.
- AUGŠKALNS, ALVILS, 1930: „Par vecajām tēvreizēm“, *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts* 1, 309–311.
- BIEZAIŠ, HARALDS, 1973: *Beiträge zur Lettischen Kultur- und Sprachgeschichte. Acta academiae aboensis*, ser. A, 47(2), Åbo: Åbo akademi.
- BONČKUTĒ, ROMA, 2004: „Simono Daukanto istoriografijos ‘Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje’ spausdinimo Prūsijoje istorija“, *Acta historica universitatis Klaipeden-sis* 10, 40–47.
- BONČKUTĒ, ROMA; GIEDRIUS SUBAČIUS, 1995: „Simono Daukanto ‘Istorijos žemaitiškos’ rankraščio ir publikavimo istorija“, *Simonas Daukantas, Istorija žemaitiška* 2, parengė Birutė Vanagienė, Vilnius: Vaga, 452–462.
- BŪGA, KAZIMIERAS, 1958: *Rinktiniai raštai* 1, sud. Zigmas Zinkevičius, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- BŪGA, KAZIMIERAS, 1959: *Rinktiniai raštai* 2, sud. Zigmas Zinkevičius, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- DaBd* – Simonas Daukantas, *BUDAŲ Senowęs–Lėtuwiū Kalnienū ir Zámajtiū išsraszę Pagal senowęs Rasztiū Jokyb’s Łaukys*, Petropilie: SPAUDINIE PAS C. HINTZE, 1845.
- DaP* – Simonas Daukantas, *Pasakojimas apie Wejkalus Letuwiū tautos senowie kuri trumpaj apraszia Jonas Ejnoras* [Motiejaus Valančiaus ranka patikslinta: „kitej Simonas Daukantas, Rafzti-nikas Pilozopios magistras“], *metuse 1850*; VUB RS: f. 1 – F 171 (1850–1854, rankraštis, autografas).
- DaPras* – Simonas Daukantas, *PRASMAŲ ŁOTINŲ KAŁBOS PARASZĘ K. W. MYLE*, Petrapilie: Ispausa pas K. Hintze, 1837.
- DAR* – Simonas Daukantas, *DARUS Letuwiu er Ziamaitiu surasz S. TIEWELIS*, u. z. [...] Metusy 1833; VUB RS: f. 1 – D 66 (rankraštis, nuorašas).
- DARB* – Simonas Daukantas, *Darbay senuju Lituwiiu yr Zemaycziiu*, 1822; VUB RS: f. 1 – D 104 (rankraštis, vadinamasis Jurgio Platerio nuorašas).
- DAUKANTAS, SIMONAS, 1892: *Budas Senovės Lietuvių Kalnėnų ir Žemaičių* (Antras Spaudi-mas), Plymouth, Pa.: Kasztai „Susivienijimo Lietuvių Katal. Amerikoje“, Spaustuvėje Jūzo Paukszčio.
- DAUKANTAS, SIMONAS, 1893: *Lietuvos istorija. Nu seniausių gadynių iki Gediminui D. L. K.*, Plymouth, Pa.: Kasztu ir Spaustuvėje Jūzo Paukszčio.
- DAUKANTAS, SIMONAS, 1899 [1893]: *Pasakojimai apie Veikalus Lietuvių tautos senovėje, para-szyti per Simoną Daukantą*, Iszleista per J. K. Kauniszki.
- DAUKANTAS, SIMONAS, 1976: *Raštai* 1, sudarė Vytautas Merkys, tekstą paruošė Birutė Va-nagienė, Vilnius: Vaga.
- DaZdr* – Simonas Daukantas, *ZODRODYS toie kningelieie essontiiū žodiū, EPITOME. HISTO-RIAE SACRAE*, Petropoli [1838].

- DEMENTAVIČIUS, JUSTINAS, 2013: „Ištariame *valstybė*. Daukanto politinės minties štrichai“, *Naujasis židinys–Aidai* 4, 245–252.
- DEMENTAVIČIUS, JUSTINAS, 2015: *Tarp ūkininko ir piliečio: modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- DLL – *Simono Daukanto raštai. Didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas* 1–3, parengė Giedrius Subačius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993–1996 (1850–1855).
- DRAVIŅŠ, KĀRLIS, 1952: „Das Hasentötersche lettische Vaterunser“, *Studi Baltici* 9, 211–230.
- DRAVIŅŠ, KĀRLIS, 1972: „Latviešu 16. gs. rakstu pieminekļi attēlos. Izlase“, *Archīvs* 3(2), 147–175.
- ELVERS, CASPAR, 1748: *LIBER MEMORIALIS LETTICUS, Oder Lettifches Wörter=Buch [...]*, RIGA: bey Samuel Lorentz Frölich.
- ENDZELĪNS, JĀNIS, 1951: *Latviešu valodas gramatika*, Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- FRAENKEL, ERNST, 1931: „Lettizismen in Daukantas ‘Wortschatz’“, *Filologu biedrības raksti* 11, 52–63.
- FRAENKEL, ERNST, 1965: *Litauisches etymologisches Wörterbuch* 2, Heidelberg: Carl Winter, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- FRĪDENBERGA, ANNA, 2012: „Motivācijas attieksmes sufiksālajiem atvasinājumiem ar *-ība* Georga Manceļa darbos“, *Baltu Filoloģija* 21(2), 5–16.
- FÜRECKER, CHRISTOPHOR: *Lettifches und Teutfches Wörterbuch zufahmen geschrieben und mit fleiß gefamlet Von Christopfer Fürecker*; rankraštis saugomas Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, L. dr. b. 5361. Publikacija: Trevor G. Fennell, *Fürecker’s dictionary: the first manuscript*, Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 1997.
- GRINIUS, KAZYS, 1906: „Programas Lietuvos Demokratų Partijos“, *Lietuvių demokratų partija ir Valstiečių Sąjunga. Iš „Varpo Ūkininko“ archyvo*; VUB RS: f. 1 – F 614 (rankraštis, autografas), 1906 02 21 (03 06), 25–40.
- GRUMADIENĖ, LAIMA; VIDA ŽILINSKIENĖ, 1997: *Dažninis dabartinės lietuvių kalbos žodynas (mažėjančio dažnio tvarka)*, Vilnius: Mokslo aidai.
- IZ – *Simonas Daukantas, ISTORYJE ZEMAYTYSZKA*; LLTIB: f. 1 – SD 2 (1828–1834, rankraštis, autografas).
- JABLONSKIS, JONAS, 1894: Išnaša, *Varpas* 8, 1894, 124.
- JABLONSKIS, JONAS, 1905: [Rec.:] Višinskis 1905k, *Lietuvos ūkininkas* 1, 20.
- JABLONSKIS, JONAS, 1932a: „Vilniaus gruodžio 17 D. 1904 M.“, *Jablonskio raštai* 1. *Visuomenės straipsniai*, red. Juozas Balčikonis, Kaunas, 79–80.
- JABLONSKIS, JONAS, 1932b: „Kas mums rūpės?“, *Jablonskio raštai* 1. *Visuomenės straipsniai*, red. Juozas Balčikonis, Kaunas, 105–108.
- JANULAITIS, AUGUSTINAS, 1905a: „Nenuoramų sandora“, *Darbininkų balsas* 1, 1–5.
- JANULAITIS, AUGUSTINAS, 1905b: „Demokratiška konstitucija“, *Darbininkų balsas* 1, 5–10.
- JANULAITIS, AUGUSTINAS, 1905c: „Kas dedas po caro viešpatystę“, *Darbininkų balsas* 1, 10–15.
- JANULAITIS, AUGUSTINAS, 1905d: „Lietuvmečiai“, *Darbininkų balsas* 2, 41–48.

- JANULAITIS, AUGUSTINAS, 1905e: „Revoliucija Rūsijoje“, [vertė Augustinas Janulaitis,] *Darbininkų balsas* 2, 48–52.
- JANULAITIS, AUGUSTINAS, 1905f: „Sausio mėnesio revoliucija“, *Darbininkų balsas* 2, 57–60.
- JANULAITIS, AUGUSTINAS, 1905g: Juozas Arch. *Sodietis-deputatas Anglijoje*, Plymouth, Pa: Spauda ir kaštai „Vienybės Lietuvninkų“.
- JANULAITIS, AUGUSTINAS, 1905h: *Kunigo Jurgio Gapono laišakai*, Londonas [Bitėnai: M. Jankaus sp.].
- JANULAITIS, AUGUSTINAS, 1905i: „Įsteigiamasis Rūsijos seimas ir Lietuvos seimas“, *Darbininkų balsas* 4, 105–109.
- JANULAITIS, AUGUSTINAS, 1905j: „Politiškas streikas ir ramusis pasipriešinimas“, *Darbininkų balsas* 4, 109–111.
- KALNIUS, ALFONSAS, [1937]: *Simano Daukanto raštų žodynas* (mašinraštis, kopija G. S. bibliotekoje), Kaunas.
- LANGE, JACOB, 1777: *Vollständiges deutfchlettifches und lettifchdeutfches Lexicon, nach den Hauptdialecten in Lief- und Curland aufgefertigt von Jacob Lange*, Mitau: J. Fr. Steffenhagen.
- LANGIUS, JOHANNES, [1685]: *Lettifch=Deutfches LEXICON*; rankraštis saugomas Universitätsbibliothek Heidelberg, Heid. Hs. 78. Publikacija: Ernests Blese, *Nicas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku*, Rīgā: Latvijas universitāte, 1936.
- Latviešu valodas gramatika*, Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 2013.
- LAZIUS, WOLFGANG, 1557: *De aliquot gentium migrationibus sedibus fixis, reliquiis, linguarumque, initiis (et) immutationibus ac dialectis*, Basel: Off. Oporiniana; Bayerische Staatsbibliothek München: 2 H. int. 67a.
- LB Periodika*, 1991 – *Lietuvos bibliografija. Serija C. Lietuviškų periodinių leidinių publikacijos*. 1904. Dalis 1, sudarė Giedrė Adiklytė ir kt., Vilniaus universiteto biblioteka.
- LB Periodika*, 1996 – *Lietuvos bibliografija. Serija C. Lietuviškų periodinių leidinių publikacijos*. 1905. Dalis 1, sudarė Giedrė Adiklytė, Elvyra Urbonavičienė, Vilniaus universiteto biblioteka.
- LELEWEL, JOACHIM, 1808: *Rzut oka na dawnosc Litewskich narodow i związki ich z Herulami*, w Wilnie: Józef Zawadzki; VUB: 24/Le165.
- Lietuvos demokratų partijos programa*, perspausdinta iš „Varpo“, Tilžėje, 1906.
- LKŽ 18 – Lietuvių kalbos žodynas* 18. *Vali–Vėsus*, tomą redagavo: Irena Ermanytė, Gertrūda Naktinienė, Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Dovilė Svetikienė, Zita Šimėnaitė, Vytautas Vitkauskas (vyr. redaktorius), Klementina Vosylytė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.
- LKŽe – Lietuvių kalbos žodynas* (t. I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas, redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (atnaujinta versija, 2008) (www.lkz.lt).
- MANCELIUS, GEORG, 1638: *LETTUS, Das ift Wortbuch Sampt angehengtem täglichem Gebrauch der Lettifchen Sprache*, Riga: Gerhard Schröder.

- MIKNYS, RIMANTAS, 1995: *Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais*. LAIS 10, Vilnius: A. Varnas.
- MOTIEKA, EGIDIJUS, 1996: *Didysis Vilniaus seimas*. LAIS 11, Vilnius: Saulabrolis.
- MÜNSTER, SEBASTIAN, 1550: *Cosmographie oder beschreibung aller lãnder, herfchafften, fürnemf-ten stetten, geschichten, gebreúche[n], hantierungen etc. ietz zum drittem mal trefflich fere durch Sebastianum Munsteru[m] gemeret vnd gebeffert*, Basel: H. Petri; Universitätsbibliothek Freiburg: J 4763, d.
- Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika 1. Fonētika, morfoloģija*, Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959.
- OSTERMEJERIS, GOTFRYDAS, 1996: *Rinktīnīai raštai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla. *Pawehleschana Muhfu augsta sčehliga Keifera, Patwaldineka wiffas Kreewu walfitibas etc. fluddinata zaur muhfu Widfemmes=Gubernements=waldifchanu*, [Rihges=pillī, 11. September 1829.]; Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka, J. Misiņa nodaļa: Inv. 17622.
- PIVORAS, SAULIUS, 1993: „Vargo pelė’: Lietuvos nacionalinės istoriografijos pradininkas Simonas Daukantas“, *Simonas Daukantas*. LAIS 5, Vilnius: Viltis, 69–89.
- PRĀTORIUS, MATTHEUS, 1731: „Von den unterschiedlichen Mund=Arten der alten Preuffen“, *Acta Borussica ecclesiastica, civilia, literaria*, Des 2. Bandes, Viertes Stück, Kōnigfberg und Leipzīg: Chriftoph Gottfried Eckart.
- SABALIAUSKAS, ALGIRDAS, 1966: „Lietuvių kalbos leksikos raida“, *LKK* 8, 5–141.
- ŠĀMAJAUSKAS, KAZYS, 1934: „Lietuviškasis Teismas. Terminologija“, *Teisė* 25, 25–35.
- Sawas Keiferifkas Gohdibas un wiffas Kreewu=Walfitibas Patwaldineeka etc. etc. Pawehleschana is Widfemmes Gubernementes Waldifchanas, wiffahm muifschahm un femneeku=draudfehmm par finnu*, Rihges Pillī 1827, 27. Majā; Latvijas Nacionālā bibliotēka: 4668 inv. 52-15298.
- SCHIRREN, CARL, 1859: „Das Vaterunser der Heruler, als Plagiat erwiesen“, *Bullétin de la classe historique et philologique de l’académie Impériale de St. Pétersbourg* 16, 131–139.
- SKARDŽIUS, PRANAS, 1996 [1943]: *Rinktīnīai raštai 1. Lietuvių kalbos žodžių daryba*, parengė Albertas Rosinas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- SKARDŽIUS, PRANAS, 1997: *Rinktīnīai raštai 2. Bendrinės kalbos dalykai*, parengė Albertas Rosinas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- SKARDŽIUS, PRANAS, 1998a: *Rinktīnīai raštai 3. Bendrinės kalbos kultūra*, parengė Albertas Rosinas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- SKARDŽIUS, PRANAS, 1998b: *Rinktīnīai raštai 4. Mokslo straipsniai ir studijos*, parengė Albertas Rosinas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- SKARDŽIUS, PRANAS, 1999: *Rinktīnīai raštai 5. Akcentologija, Bendrinės kalbos kultūra, publicistika*, parengė Albertas Rosinas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- SMOCZYŃSKI, WOJCIECH, 2016: *Słownik etymologiczny języka litewskiego. Wydanie drugie, poprawione i znacznie rozszerzone (na prawach rękopisu)*, 2016-03-06.
- SPRINDIS, ADOLFAS, 1978: *Povilas Višinskis*, Vilnius: Vaga.
- STENDER, GOTTHARD FRIEDRICH, 1789: *Lettiſches Lexikon. In zween Theilen abgefaffet, und den Liebhabern der lettifchen Litteratur gewidmet von Gotthard Friedrich Stender*, Mitau: J. F. Steffenhagen.

- SUBAČIUS, GIEDRIUS, 2015: „Ortografinė Simono Daukanto žemaitiško balsio [ę] raiška Istorijoje žemaitiškoje (1828–1834): <e, ę, i, y>“, *Alt* 17, 167–234.
- ŠLAPELIS, JURGIS, 1907: *Svetimų ir nesuprantamų žodžių žodynėlis. Skaitytajams palengvinimas*, sudarė Jurgis Šlapelis, Tilžė: E. Jagomasto spaustuvė.
- Tahs Keiferifkas Gohdibas un wiffas Kreewu=Walftibas Patwaldineeka etc. etc. etc. Pawehlefehana no waldidamas Senaht=Teefas us Widfemmes Gubernementes Waldifchanu*, Taī 27. Now. 1825; Latvijas Nacionālā bibliotēka: 34 inv. 60982.
- Tahs Keiferifkas Gohdibas, wiffas Kreewu=Walftibas Patwaldineeka Pawehlefehana, dohta no Widfemmes Gubernementes Waldifchanas Rihges Eedfiwotajeem*, Rihges Pillī 9. Juhli Mehn. 1826; Latvijas Nacionālā bibliotēka: L3 88.
- VIŠINSKIS, POVILAS, 1899–1905: „Povilo Višinskio straipsniai iš ‘Varpo’ ir ‘Ūkininko’ redakcijos archyvo (1899–1905 m.)“; VUB RS: f 1 – F 103 (rankraščiai, autografi).
- VIŠINSKIS, POVILAS, 1901–1906: „Povilo Višinskio laiškai iš ‘Varpo’ ir ‘Ūkininko’ redakcijos archyvo (1901–1906 m.)“; VUB RS: f 1 – F 463 (rankraščiai, autografi).
- VIŠINSKIS, POVILAS, 1904a: „Lenkų tautininkai ir lietuviai“, *Varpas* 5, 65–66.
- VIŠINSKIS, POVILAS, 1904b: „Dėlei karės rusų su japonais“, *Ūkininkas* 7/8, 194–197.
- VIŠINSKIS, POVILAS, 1905a: „Kiek pinigų surenka ir išleidžia Rusų vyriausybė“, *Vilniaus žinios*, 1905 m. sausio 29 [vasario 11] d., 1.
- VIŠINSKIS, POVILAS, 1905b: „Naujoji muitų sutartis tarp Rusų ir Vokiečių“, *Vilniaus žinios*, 1905 m. sausio 30 [vasario 12] d., 1.
- VIŠINSKIS, POVILAS, 1905c: „Lietuviai, neapsileiskime!“, *Ūkininkas* 5, 105–117.
- VIŠINSKIS, POVILAS, 1905d: „Valstybės išlaidų prižiūrėtojai“, *Vilniaus žinios*, 1905 m. liepos 14 [27] d., 1.
- VIŠINSKIS, POVILAS, 1905e: *Apie žmonių atstovus (Kam jie renkami ir kaip jie renkami)*. Šviesa 3, Vilnius: Juozapo Zavadzko spaustuvė.
- VIŠINSKIS, POVILAS, 1905f: „Broliai, Lietuviai! Atsišaukimas“, *Ūkininkas* 6, 137–141.
- VIŠINSKIS, POVILAS, 1905g: „Mūsų reikalavimai. Atsišaukimas“, *Ūkininkas* 6, 141–149.
- VIŠINSKIS, POVILAS, 1905h: „Nauji susivienijimai Lietuvoje“, *Ūkininkas* 9, 325–327.
- VIŠINSKIS, POVILAS, 1905i: „Prie mūsų taktikos“, *Varpas* 9/10, 89–90.
- VIŠINSKIS, POVILAS, 1905j: *Žmogaus tiesos*. Šviesa 9, Vilnius: Juozapo Zavadzko spaustuvė.
- VIŠINSKIS, POVILAS, 1905k: *Visuotinas, lygus, slaptas ir betarpiškas balsavimas*. Šviesa 5, Vilnius: Juozapo Zavadzko spaustuvė.
- VIŠINSKIS, POVILAS, 1905l: „Pirmutinis Didysis Lietuvių Susivažiavimas Vilniuje“, *Lietuvos ūkininkas* 1, 3–7.
- VIŠINSKIS, POVILAS, 1964: *Raštai*, surinko Adolfas Sprindis, Vilnius: Vaga.
- ZĒVERS, JOHANS, 1929: „Vecas tēvreizes latviešu valodā“, *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts* 12, 512–518.
- ПРЕОБРАЖЕНСКІЙ, АЛЕКСАНДРЪ ГРИГОРЬЕВИЧЪ, 1910–1916: *Этимологическій словарь русскаго языка*, Москва: тип. Г. Лиснера и Д. Собко.

Giedrius Subačius, Pēteris Vanags

THE LITHUANIAN WORD VALSTYBĖ 'STATE, POLITY' –
A LOANWORD FROM LATVIAN BY SIMONAS DAUKANTAS
(AT ABOUT 1828–1834)

Summary

1. The Lithuanian word *valstybė* 'state, polity' was first registered in a Lithuanian text by Simonas Daukantas's *History of the Lithuanian Lowlands (Istoryje Zemaytyszka; IZ; ~1828–1834 in Riga, Latvia)*.

2. Daukantas borrowed the word *valstybė* from Latvian. He himself believed he had appropriated the word from the Herulian language (not Latvian) via Joachim Lelewel's text. The word had reached Daukantas this way: Hasentöter (beginning of the sixteenth century) → Münster (1550) → Lazius (1557) → Lelewel (1808) → Daukantas (1828–1834).

3. Daukantas's work at the General Governor's office in Riga must have stimulated him to transfer *valstybė* into Lithuanian. Daukantas could not miss the printed texts containing the Latvian combination *Kreewu(=) walfstibas* 'of the Russian state' that were circulating in the office, and it could have encouraged him to adapt it for his Lithuanian text.

4. Daukantas also used *valstybė* in his later writings. After his death (in 1864), however, *valstybė* was not accepted in Lithuanian for a long time. Only later, after the 1892, 1893, and 1899 (re-)publications of his works, did *valstybė* reemerge.

5. One of the first to resurrect Daukantas's loanword *valstybė* was Povilas Višinskis, a member of the Lithuanian Democratic Party, in the January 29 [February 11], 1905 issue of the Lithuanian newspaper *Vilniaus žinios* ('Vilnius News') in the article "Kiek pinigų surenka ir išleidžia Rusų vyriausybė" ('How Much Money the Russian Government Collects and Spends'). Possibly during the beginning and certainly by the middle of the year 1905 Višinskis switched to *valstybė* completely and abandoned *viešpatystė* and *valstija*, popular synonyms at the time.

6. After Višinskis, a member of the Lithuanian Social Democratic Party, Augustinas Janulaitis, used the word *valstybė* in his pamphlet *Kunigo Jurgio Gapono laiškai* ('Letters of the Priest Jurgis Gaponas') that was published in May or somewhat earlier in 1905; also in his articles "Įsteigiamasis Rūsijos seimas ir Lietuvos seimas" ('Constitutive Parliament of Russia and the Great Lithuanian Assembly') and "Politiškas streikas ir ramusis pasipriešinimas" ('Political Strike and Peaceful Resistance') that were printed in issue 4, 1905 of the magazine *Darbininkų balsas* ('Voice of the Workers').

7. The linguist Jonas Jablonskis must have accepted the fact of *valstybė*'s spread at the end of 1905. The Russian revolution and the war with Japan in 1905, the Great Assembly of Vilnius at the end of 1905, and the State Parliament elections at the beginning of 1906 made the concept of 'state, polity' very frequent and relevant, and in 1906 *valstybė* finally

won the competition with its synonyms as the most comfortable way to express the concept. It was of significance that Višinskis (circa January 1905) and Janulaitis (circa April 1905) had selected this word, but the approval by Jablonskis (circa December 1905) could have been the most decisive factor for the subsequent substantial spread of *valstybė*.

GIEDRIUS SUBAČIUS

Gauta 2016 m. spalio 13 d.

Department of Slavic and Baltic Languages and Literatures

University of Illinois at Chicago

601 S. Morgan St.

Chicago IL 60607, U.S.A.

el. p.: subacius@uic.edu

XIX amžiaus istorijos skyrius

Lietuvos istorijos institutas

Kražių g. 5

LT-01108 Vilnius, Lietuva

PĒTERIS VANAGS

Institutionen för slaviska och baltiska språk, finska, nederländska och tyska

Stockholms universitet

S - 106 91 Stockholm, Sverige

el. p.: peteris.vanags@balt.su.se

Baltu valodniecības katedra

Latvijas Universitāte

Visvalža iela 4a

LV-1050 Rīga, Latvija

el. p.: peteris.vanags@lu.lv